

BARTA GÁBOR

Ludovicus Gritti magyar kormányzósága

(1531—1534)

A Magyar Történeti Életrajzok sorozatban 1901-ben (XVII/1) jelent meg a bécsi Heinrich Kretschmayr „Gritti Lajos” c. munkája. A „Szerkesztő utószavában” Schönherr Gyula, ismertetve az indokokat, miért bízták a kötet megírását külföldi szerzőre, kénytelennek érezte kitérni az e választással együtt járó fő problémára is. „Az elfogulatlan bíráló természetesen fogja találni, hogy a magyar viszonyok megrajzolásánál nem várhattunk tőle (ti. Kretschmayrtól — B. G.) újat, sőt azoknak az adatoknak teljes felhasználását sem, melyek, ha minden történetírónak egyaránt rendelkezésére is állanak, az idegenhez soha sem beszélhetnek oly közvetlenséggel, mint a magyar historikushoz.” A remény azonban, hogy a könyv megjelenése a magyar kutatók figyelmét is felkelti majd annak hőse iránt, s azok a mű hibáinak kijavítása révén elősegítik majd a korszak eseményeinek jobb megértését, jámbor óhaj maradt csupán. A Mohács utáni esztendőkhöz amúgy is elég mostoha történeti irodalmunk alig törődött azzal a különös epizóddal, amelyet Andrea Gritti velencei doge sztambuli ékszerkereskedő-bankárrá vált törvénytelen fia hazánk történetében végigjátszott. Acsády Ignác, Szekfű Gyula, Bárdossy László; mindazok, akik áttekintették e zavaros időszak eseményeit; anélkül, hogy a Schönherr által is hiányolt hazai forrásanyagból valamit is felhasználni próbáltak volna, szinte változatlanul átvették azt a bizony már Kretschmayr előtt is leírt ítéletet, hogy Gritti felemelkedése Szapolyai János király tehetetlenségének, kormányzásra való alkalmatlanságának jele és következménye, halála pedig az idegen kalandortól hatalmát féltő magyar nemesség bosszúszomjának eredménye.¹ Nem igen tudunk meg többet a kétkötetes „Magyarország történetéből” sem.²

Kutatásaink során több, a velenceire vonatkozó, eddig ismeretlen adatra bukkanunk, s összevetve ezeket a már ismertekkel, úgy véltük, hogy a Kretschmayr által idestova 70 esztendeje felvázolt kép helyesbítéséhez bizonyos fokig hozzá tudunk járulni. A következő dolgozat, éppen ez adatok természete folytán, elsősorban Gritti hazai ténykedésével kíván foglalkozni, életének többi mozza-

¹ *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története, 1526—1608 (Magyar Nemzet Története V.), Bpest. 1897 (a továbbiakban: *Acsády*), 81., 88., 103 skk. l.; *Szekfű Gyula a IIóman—Szekfű*: Magyar Történet III. kötetében (Bpest) 1938⁸), 29 skk. l.; *Bárdossy László*: Magyar politika a mohácsi vész után. Bpest 1943 (a továbbiakban: *Bárdossy*), 94. skk. l. ill. 158. l.

² Magyarország Története I., Bpest 1967, 165. skk. l. Még élesebb ez a beállítás *Nemeskürty István*: Ez történt Mohács után c. (Bpest. 1968²), (a továbbiakban: *Nemeskürty*) népszerű munkájában 171. sk. l.; Gritti személyével jelenleg Kardos Tibor is foglalkozik, de eredményei eddig még nyomtatásban nem jelentek meg.

natával, nem tudván többet mondani, mint elődei, csak annyiban törődik amennyire az a történetek megértéséhez szükséges.³

*

Aloise vagy Luigi Gritti első, Magyarországgal kapcsolatos lényegesebb ténykedése 1528-ra esik, mikor az országból lassan kiszoruló János király Laski Jeromos lengyel nemest segítséget kérni a szultánhoz küldte.⁴ Ekkor a sztambuli tárgyalásokon a doge-fi a velencei követtel egyetértésben azon fáradozott, hogy a magyar királyt a szultán barátságába fogadja, s e törekvéseit siker is koronázta.⁵ Közbelépésre valószínűleg azért szánta el magát, mert felismerte: mindkét fél számára előnyösebb, ha megegyeznek, s egy jó üzlet megkötése a közvetítőnek is hozhat hasznot. Szinte bizonyos, hogy a szükséges információkat a dologban igencsak érdekelt Velencei biztosai adták meg neki. Azt viszont ma már nehéz lenne megmondani, mennyi volt Gritti személyes része a sikerben. Laski állításában, hogy nélküle nem is jöhetett volna létre az egyezés, valószínűleg jó adag túlzás van, de bizonyosnak látszik, hogy segítsége nélkül az egyezmény a magyarokra nézve sokkal kedvezőtlenebbül fogalmazódott volna meg. Mindenesetre ezután János király szemében nagybefolyású jótevőnek kezdett látszani, a portán pedig azzal tűnt ki, hogy egy keresztény fejedelem szövetségét segített megszerezni a Habsburgok elleni küzdelemben. Maga Gritti egyéb hasznot egyelőre egyik oldalról sem remélhetett (bár Laski neki ígérte egy magyar püspökség jövedelmeit), de a kilátások nem voltak rosszak: ő lett ezentúl Szapolyai hivatalos képviselője Sztambulban.⁶

A következő időszakban állítólag a legvadabb hírek keltek szárnyra arról, hogy a bankár Magyarország ura akar lenni — természetesen barátja, Ibrahim nagyvezér jóvoltából.⁷ Mindez aligha volt igaz: ekkor még Ibrahim maga pályázott a Magyarország feletti hatalomra.⁸ A „bégogli”, ahogy Grittit nevezték, 1529. május 10-én, mikor a szultán serege újra megindult Magyarország ellen, csak mint a hadsereg élrelmezője vett részt a vállalkozásban. Igaz, apja nagy ígérekkel próbálta rávenni, hogy maradjon otthon,⁹ de a fiú hasznosítani remélte a magyaroknál frissen szerzett befolyását — s aligha akarta elszalasztani a hadszállítás már akkor is kitűnő üzletét. János király várta érkezését,¹⁰ s

³ A következő tanulmány a középkori magyar állam 1526—41 közti felbomlásáról készülő, első változatában az MTA Történettudományi Intézetében 1971 februárjában megvitatott nagyobb munka részlete, az átszerkesztés által megkövetelt változtatásokkal. A címben Gritti nevét azért használok latinos formában, mert keresztnéve még kortársai írásaiban is többféle képpen, hol mint Aloise, Luigi, Alvise, esetleg Lodovico szerepel. Mint kormányzó viszont következtesen Ludovicus Grittinek írta alá magát.

⁴ A török szövetség-kérés problematikájával készülő tanulmányomban foglalkozom részletesen.

⁵ *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos, 1480—1534. Bpest. 1901 (a továbbiakban: *Kretschmayr*) 16—21. l.; *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században, Pest. 1864, 93—125. l.; *Bárdossy*, 67 skk. l.

⁶ *Kretschmayr*, 49. sk. l.; Gritti ténylegesen ellátta ezt a feladatot, ld. pl. János király levelét hozzá 1528. aug. 16-án, Budapesti Egyetemi Könyvtár, kézírattár, Litterae et Epistulae Originale (a továbbiakban: EK LEO) N. 39.

⁷ *Kretschmayr*, 26. l.

⁸ Uo.

⁹ I. m. 27. l.

¹⁰ Éppen a doge-nak írta ezt meg! Levele szövegét ld. az egri Érseki Lyceum könyvtárában (ma egyházmegyei könyvtár) Y IV./55. sz. alatti Diplomatarium Regni Hungariae c. kódexben (a továbbiakban: Eger DR(I) 36. l. verso).

szinte bizonyos, hogy az ő kérésére rendelte el, hogy alattvalói a török sereget minden szükséges élelmiszerral lássák el.¹¹ A hadműveletek során maga Gritti Buda bevételénél kerül először a szemünk elé: a kapitulálni nem akaró várparancsnok, Nádasdy Tamás életét menti meg, mikor az a törökök elől hozzá és a királyhoz menekült; majd pár nap múlva, 1529. szeptember 14-én a szultánt képviseli Jánosnak a magyar trónra való visszaültetése ceremóniáján; s végül részt vesz a korona visszajuttatásában is.¹²

Serénykedése jutalma a török bécsi balsikere ellenére sem maradt el. Már szeptember közepén mint thesaurarius és consiliarius regius lép élénk, s ugyanakkor megkapja az egri püspökséget is.¹³ Ez utóbbi intézkedés nyilvánvalóan Laski ígéretének beváltása, s tényleg jutalomnak számhatta a király; a kincstartói megbízatás azonban korántsem volt ilyen egyértelműen jótétemény, bár ezt a velencei nem biztos, hogy tudta. Szapolyai gazdasági ügyeit trónralépése óta Thornallyay Jakab mester irányította, akinek tisztessége iránt időnként olyan kétségek merültek fel, hogy 1528-ban pár hónapot még ura börtönében is eltöltött.¹⁴ Semmi okunk feltételezni, hogy neki sikerült volna az évtizedek óta esőddel küzdő kincstár feltöltése. Éppen ez lehetett az oka, hogy e feladatot János az ismerten ügyes pénzember Grittire bízta, aki pedig nyilván abban a hiszemben mondott igent, hogy ha majd rendbeszedi a kuszált pénzügyeket, végül maga is busás haszonhoz juthat. Ténykedését mindenestre ennek jegyében kezdte el: emberei a király nevében még októberben átvették az északmagyarországi bányavárosok ellenőrzését, a kamarát bérlő fuggerek nagy ijedelmeire,¹⁵ s ott jártak az Erdélyt, s vele a fontos só- és érebányákat apránként visszaszerző Szapolyai-párti csapatok nyomában is.¹⁶

A lendületes kezdet gyorsan megszülte persze az első nehézségeket is, érthetően éppen ott, ahol az olasz a legaktívabb volt: a bányakamarák területén. A korábbi gazdaságirányító apparátus két fontos személyiségét, Artándy Pált és Balázst, János régi társait (Balázs éppen a királyi őrség parancsnoka is volt „sentium curiae nostrae capiteneus”) „comites terrae et salium Maramarosien-sium” még 1530. január 28. előtt a király „propter varia et magna sua scelera” elfogatta.¹⁷

A sztambuli bankár azonban nem mert túlságosan sokáig távol lenni a portától s ottani üzleteitől; ezért szívesen engedve János felszólításának, még 1530 januárjában hazaindult Budáról.¹⁸ De a már egyszer kézbevert lehetőségekről mégsem akart lemondani: ezért maga helyett megfelelő helyettest keresett.

¹¹ A parancsra hivatkozik *Kretschmayr*, 28. l. (1529. aug. 8.).

¹² l. m. 29. skk. l.

¹³ l. m. 31. l. (Természetesen nem a főpapi rang; a jövedelem volt a fontos!)

¹⁴ Fogtságban volt 1528 első hónapjaiban, ld. A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának Oklevél-másolatai. II. (Óváry Lipót), Bpest 1894, N. 57; Acta Tomicianae X. N. 69–71., mind 1528. febr. 5. körüli dátumokkal; 1528 nyaratól már ismét tevékenykedik, ld. Történelmi Tár 1893, 379. l. (1528. júl. 7.; és Országos Levéltár, Kállay es. levéltára (P 343) (a továbbiakban: OL. Kállay es.), 1529. jún. 21.

¹⁵ *Götz Freiherr von Pölnitz*: Anton Fugger I., Tübingen 1958 (a továbbiakban: *Pölnitz*), 173. l. és 506/225. jegyz.

¹⁶ Erdélyről — ahol szintén a fuggerek voltak a bérlők — ld. lentebb.

¹⁷ Az Artándyak tisztségeire ld. Országos Levéltár, Kamarai Archivum, Neoregistrata Acta (E 148) (a továbbiakban: OL NRA), 1773/17/3 (1528. júl. 19.); Székely oklevéltár II. (Kolozsvár. 1872), N. 258. (1529. júl. 22.); és OL Zichy es. levéltára (P707) (a továbbiakban: OL Zichy es.), 4/1792 (1529. dec. 8.); 1530. jan. 28-án már börtönben mondja őket egy királyi oklevél: OL NRA 575/11.

¹⁸ *Kretschmayr*, 34. l.

Január 28-án Nádasdy Tamás kap megbízatást a királytól arra, hogy az egri püspökség javait, illetve a máramarosi sóbányákat igazgassa.¹⁹ Nádasdy cím szerint ugyan „administrator universum proventuum regalium”²⁰ — de az egri ügy magában is nyilvánvalóvá teszi, hogy e tisztség²¹ a velencei minden téren való helyettesítését jelenti. Gritti választása érthető: a fiatalember Ferdinánd oldalán remek szervezőképességről tett tanúbizonyságot; ugyanakkor pedig életét köszönhette az új kincstartónak.

*

Sztambuli otthonában a velencei több mint fél évet töltött el, végül azonban Szulimán mint „orator Turcit” újból Budára indította.²² Feladata részben megegyezett a tavalyival: elő kellett készítenie a következő évre tervezett török hadjárat élelmezését az immár szövetséges magyar területeken; másrészt most diplomáciai műveletek lebonyolítása is várt rá: Ferdinánd királyt kellett volna — éppen a készülő támadás fenyegető kilátásait felidézve — rávennie a Magyarországról való lemondásra.²³

Útközben Buda felé²⁴ az olasz levelet kapott János királytól. Az 1530. október 6-án kelt üzenet segítséget kért tőle, de nem a nyáron támadásba lendült ellenpárti erők, hanem az azok ellen segítségül hívott Mehmed szendrői bég lovas-seregének szörnyű dúlásai miatt, melyek éppen Szapolyai területeit pusztították el.²⁵ Úgy látszik, nem várták a kincstartó érkezését, legalábbis nem ilyen hamarosan; hiszen az négy nap múlva, 10-én már a fővárosba ért, s mindjárt másnap ő maga ragadott tollat: országgyűlésre hívta össze az ország rendeit, az ellenszegülőket a török szörnyű bosszújával fenyegetve.²⁶ Gritti végcélja azonban ezúttal nem Buda volt: pár nap múlva továbbindult Poznań felé, ahol a két ellenkirály küldöttjei éppen békekötésről tanácskoztak.²⁷ Nyilván a Ferdinánd meggyőzésére kapott utasításnak akart ott eleget tenni, csakhogy végül nem jutott túl még az országhatáron sem: a béketárgyalások előkészületei alatt, Ferdinándnak augusztus 2-án kiadott parancsára Roggendorf hadai ismét megtámadták János országrészét, sőt ekkorra már Esztergomot vívták.²⁸ Elölük

¹⁹ Egerről: OL Kamarai Archivum, Acta Ecclesiastica ordinum et monialium (E 151) (a továbbiakban: OL AE), 12/2 (1530. jan. 28.); Máramarosról NRA 575/15 (1530. jan. 28.).

²⁰ I.d. ez előző jegyzetet. Csak ritkán nevezik — tévesen — thesaurariusnak, pl. OL 1526 utáni gyűjtemény, Nemzeti Múzeumi Törzsanyag (R 224) (a továbbiakban: OL NMT), 1531. év „E”, (1530. júl. 13.).

²¹ A kifejezés korábban Thornallyai kincstárnoki kinevezésében is előfordul: *Georgius Pray*: Epistolae Procerum Regni Hungariae (a továbbiakban: Ep. Proc. I., Posonii. 1806, N. 109. 1526 előtt is a kincstáros helyettesét nevezték így (Kubinyi András szíves közlése szerint).

²² *Kretschmayr*, 37. l.

²³ Gritti maga csak utólag hivatkozik e megbízatására (Acta Tomiciana XII. Cracoviae. 1906, N. 418 (1530. dec. 23.)), de hogy a török valóban fegyverkezett, arra is van bizonyíték: U.o. N. 293. (lengyel követjelentés Sztambulból, 1530. szeptemberéből).

²⁴ 1530. szept. 22-én Nišben volt: *Kretschmayr*, 34/1, és 37/2. jegyz.

²⁵ Eger DR II 19. l. verso = Ep. Proc. I. N. 359.

²⁶ Magyar Országgyűlési Emlékek I. (*Fraknoi Vilmos*). Bpest. 1874 (a továbbiakban: MOE I.) 257. l., tévesen 1530. okt. 5-ére datálva. A levél szerint előző nap, tehát 10-én érkezett Gritti Budára.

²⁷ A poznaí tárgyalásokkal készülő munkámban foglalkozom részletesebben.

²⁸ *Acsády*, 86. l.

Grittinek vissza kellett térnie a fővárosba, s mivel a német ágyúk október 31-én már a királyi vár falait törték, ő maga is ott szorult az ostrom idejére.²⁹ Most derült ki, hogy a kalmár nem tartozott a gyáva emberek közé: a Budán állomásozó török katonák élére állva derekasan kivette részét a védelemben. A Szigetvár alól a várba titkos utakon 200 lovassal visszatérő Nádasdy Tamás segítségével s az őrség vitézsége mellett neki is nagy szerepe volt abban, hogy az ostromlók 50 napi hiábavaló erőfeszítés után a János által megint fölhívott Mehmed bég közeledtére eredmény nélkül vonultak el a főváros alól.³⁰

Alig múlt el a harci zaj, a király a sikerrel megvédett városba összehozott egy gyűlést, amelyet országgyűlésnek szánt ugyan (a helyett, amire Grittivel együtt hívta volt meg az országlakosokat, azonban az ostrom miatt elmaradt), de amelynek résztvevői végül jórészt csak a várvédők közül kerültek ki.³¹ Ez a furcsa diacta mégis János országgyűlései közül talán a legjelentősebbnek bizonyult.

A hatalmaskodási ügyek pereinek szokásos újbóli szabályozásán kívül ugyanis a következő végzemények elfogadásáról van tudomásunk: eltiltották mindenféle jószág, elsősorban a szarvasmarha kivitelét az országból, kimondták, mely pénzek maradhatnak csak meg a forgalomban; *visszaállították a jobbágyok 1514-ben elvett szabad költözködési jogát*; végül pedig *elfogadták Gritti kinevezését az ország gubernátorává, kormányzójává.*³²

A két gazdasági jellegű intézkedés önmagában is érintette Gritti mint thesaurarius személyét, a körülmények pedig kétségtelenné teszik, hogy mindkettő az ő kívánsága szerint megszületett javaslatot szentesített. Hiszen bár a marhakivitel letiltása csak Jánosnál 1526 óta kísért,³³ s indokolása szerint az igaerő és a húskészletek félelmetes lepadása miatt lett most szükséges, kénytelenek vagyunk arra is gondolni, hogy az olaszoknak a török sereg számára élelmiszerartalékokat kellett létrehozni. A pénzekről szólva pedig azt mondja ki az új törvény, hogy a Mohács előtti jó érmék, Ferdinánd körmői aranyai és János 1526—27-es veretei mellett *csak a Gritti címerével Budán készült pénzek* elfogadása kötelező.³⁴

Más szempontból ugyan, de a következő végzemény az 1526 utáni eszterdők egyik legérdekesebb fejlceménye volt. Míg Ferdinánd országosan csak jóval később, 1548-ban érvényteleníti a jobbágyok 1514-ben szentesített röghözkötését,³⁵ a Dózsa-felkelés leverésében és a megtorlásban egyaránt vezérszerepet játszó Szapolyai kormányzata már 1530 utolsó napjaiban szükségét látta e lépésnek. Az erre vonatkozó indokolás meglehetősen sommás: „... quot incommoditates ac desolaciones, per ademptam et sublatam rusticorum seu plebeorum

²⁹ Uo. és *Kretschmayr*, 38. l.

³⁰ Uo.; vö. *Ioannes Zernegh*: *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Iohannem, Hungariae Reges*, in: (*Schwandtner*) *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Vindobona. 1746 (a továbbiakban: *Zernegh*), 402. l.; és OL NMT, 1530 év „Hatos cs.” (1530. dec. 21.).

³¹ Vö. a várvédők névsorát (Történelmi Tár 1888, 799. l.), ill. a Gritti hatalomraemelését szentesítő irat aláíróit (*Kretschmayr*, 42. l.).

³² Gritti kinevezéséről ld. lentebb, a többiről OL Kubinyi cs. kovári ltára (P 443), 1531. febr. 14.; vö. még Századok 1876, 582 sk. l.

³³ Ld. MOE I., 123. l.-on az 1526. évi fehérvári diacta XXXII. végzeményét. Egyébként már a XV. század vége óta időnként felbukkanó törvény.

³⁴ A rendelkezés megvalósítása nem volt egyszerű. ld. János utasítását a pénzek elfogadása dolgában Rozsályi Kun Pálnak. OL Beesky cs. ltára (P 44), 1531. ápr. 3.

³⁵ Illetve Szlavónia országgyűlése megtette ezt már 1538-ban. Magyar Országgyűlési Emlékek II. (*Fraknoi V.*) Bpest (a továbbiakban: MOE II.), 259. l.

hominorum libertatem quod ipsi de uno loco in alium commigrari habeant facultatem, in eodem Regno nostro haecenus emersit, omnibus liquido constat.”

Tény, hogy a király már 1526-ban megpróbált enyhíteni az elpusztult vidékek népének sorsán,³⁶ s valószínű, hogy most a „szövetséges” Mehmed bég embervadászata után a megfélemlített lakosság lecsillapítása különösen szükségesnek látszott. Mégsem lehet biztosan tudni, ki indította el az akciót (a Werbőcziről, ill. Fráter Györgyről szóló találgatásoknak nincs alapjuk).³⁷ A magunk részéről azt gyanítjuk, hogy a nemesi előjogok büvkörén kívül eső Gritti eminens szerepet játszhatott ez ügyben. Gyanúnkat csak fokozza, hogy a tárgyalt törvény egy olyan diaetán született meg, melynek többi döntése szinte kizárólag a velenceit érintő ügyekben született. Az is eléggé feltűnő, hogy alig 10 hónapja még a budai országgyűlés az akár a háború elől elmenekült jobbágyok visszatoloncolását is elrendelte.³⁸ Persze, egy kereskedő józansága önmagában nem lett volna elegendő egy ilyen horderejű határozat kieroszakolásához. Minden okunk megvan feltételezni, hogy János a gondolatot, ha nem kezdeményezte, de hathatósan támogatta: mint látni fogjuk, politikai helyzete és lelkiállapota egyaránt erre szorította. Hogy a többi jelenlevő közül ki milyen álláspontot foglalt el, adatok hiányában aligha lehet tisztázni. Mégis, sok mindent elárul, ha szemügyre vesszük névsorukat: a főurak mind Szapolyai közvetlen környezetéhez tartoztak, a kisebb szereplők pedig jórészt tisztségviselői vagy katonái voltak.³⁹

Ugyanakkor arra is rá kell mutatnunk, hogy az elmúlt pár évből sok nyoma van annak, hogy a Tripartitum elnyomó intézkedései nem mentek át teljesen a gyakorlatba. A jobbágyok sokszor fegyveresen vettek részt uraik hatalmaszkodásaiban.⁴⁰ A polgárháború során mindkét fél hadseregeiben megjelentek a parasztkatonák tömegei. Ferdinánd hívei 1529-ben Árva és Lietava várakat „cum rusticitate et sine ingenijs” ostromolták. Ekkoriban írja János az Erdélyben harcoló Somlyói Báthory Istvánnak: „Item, ubi de gentibus plebeis, et communitate eorum scribitis diu retineri et exercituare non posse...” 1530. június 29-én pedig Kosztka Péter felsőmagyarországi főkapitány arra utasítja a bányavárosokat, hogy kötelesek a „németek” ellen „unacum rusticis, subditisque et sectoribus montanarum armatis insurgere”.⁴¹

A kötöttségek lazulása, Gritti semleges nézőpontja, a megtizedelt parasztság megnyugtatólásának szükségessége s a király akarata azonban csak ahhoz volt elég, hogy a jelenlevőket meggyőzze. Az ország egészében a rendelet érvényesítése nem igen sikerült: 1536-ban a végzeményt meg kellett ismételni,⁴² de még ezután is kétséges, hogy a valóságban mennyire vették azt figyelembe. 1538-ban pedig Erdélyben a helyi gyűlés már kifejezetten ellenkező értelmű

³⁶ MOE I. 29. skk. I.

³⁷ Werbőczire ld. *Fraknoi Vilmos: Werbőczy István életrajza* (Magyar Történeti Életrajzok XV. 1. fiz.), Bpest. 1899 (a továbbiakban: *Fraknoi—Werbőczy*) 288. l.; Fráter Györgyre: *Acsády*, 160. skk. I.

³⁸ MOE I., 255. I.

³⁹ *Kretschmayr*, 42. I.

⁴⁰ Pár példa ilyen esetekről a Mohács körüli évekből: OL Kállay cs., 1527. márc. 21-i irat; OL AE. 34/5—6, 1527. márc. 25-i irat; OL NMT, 1527. év 1904/26., 1527. jún. 6-i irat

⁴¹ Az idézett iratok, sorrendben: OL 1526 utáni gyűjtemények, Nyáry Albert gyűjt. (R 286) (a továbbiakban: OL Nyáry gyűjt.), 1529. ápr. 14; Ép. Proc. I., N. 126.; és OL 1526 utáni gyűjtemények, Wenzel Gusztáv gyűjt. 1530. jún. 28.

⁴² MOE I., 587. I.

határozatokat fogad el.⁴³ Mégis, a jobbágyok, s méginkább a mezővárosok lakói között még ez a félbemaradt kísérlet is bizonyos népszerűséget szerzett János királynak.⁴⁴ Némi eredményt azért ez is jelentett.

Ha volt is felette az országgyűlésen némi vita, tulajdonképpen a jobbágy-költözés kérdése nem keltett különösebb feltűnést. Annál inkább foglalkoztatta a közvéleményt a Gritti kormányzói kinevezése körül kiobbant nézeteltérés.

Hogy Szapolyai pontosan mikor határozta el magát az olasz pénzember kormányzóvá tételére, nem tudjuk, a fennmaradt iratok közül csak néhány van pontosan keltezte: 1530. december 26-án a király Grittit Máramaros főispánjává és sókamaráinak igazgatójává nevezi ki — s ez az irat már gubernátornak mondja. De kormányzónak nevezi magát az olasz már a Lengyelországba küldött, december 23-án kelt levelében is.⁴⁵ Ezek szerint János király dátum nélkül fennmaradt „recognitio”-ja Gritti kormányzói kinevezéséről valamikor e napok előtt keletkezhetett.⁴⁶ Bár az olasz — jó kereskedő módjára — elismervényt adott a kapott hatalomról,⁴⁷ a dolog mégsem ment ilyen egyszerűen. A magyar urak nem akartak belenyugodni az uralkodó határozatába. János recognitioja arról beszél, hogy a kormányzó „prelati, barones et regnicolae” előtt tett hűség- esküt — az erre vonatkozó okmányok viszont legfeljebb egy héttel később, 31-én keltek, — ezenkívül több forrás is állítja, hogy a december 30-án az urak nevében nyilván a kancellária által szerkesztett királyi dekrétum aláírását számosan — név szerint Nádasdy Tamás, Czibak Imre, Statileo János, Athinai Deák Simon, Várallyai Szaniszló — megtagadták, s csak Werbőczy és Laski Jeromos támogatta volna a kinevezési javaslatot.⁴⁸

Nádasdy és Werbőczy illetően beállítását illetően alapos kétségeink vannak, de a többi jelenlevő ellenszegülését aligha lehet vitatni. A királynak csak hosszú megdolgozás után sikerült akarát ráerőszakolni a jelenlevőkre. Egy december 31-ére keltezett, de állítólag csak 1531. január 6-án íródott ünnepélyes okmányban az országnagyok és nemesek „qui in presenti negotio interfuerunt” felruházták Grittit a kormányzói jogkörrel. Az elfogadók között ott találjuk mindazokat, akik a források szerint ellenezték a kinevezést — viszont többek között hiányzik Werbőczy kancellár neve a névsorból.⁴⁹

Ez viszont azt jelenti, hogy szinte minden számottevőbb híve Szapolyainak Gritti felemeltetése ellen foglalt állást. Az urak joggal hányták szemére, hogy kormányzót csak király nélküli időkben szokás állítani; most van király, egészséges és nagykorú, sőt nádor is van — Gritti pedig idegen, sőt egy idegen hatalom képviselője. Miért erőltette hát akkor mégis a kinevezést a király?

Gritti és Szapolyai maga — illetve hát kancelláriája — a következő magyarázattal szolgált az elkeseredett kérdésekre.

⁴³ A ritka költözési adatok egyike: Ol Kállay cs., 1540. ápr. 4. Az erdélyi törvényekről MOE II. 154. skk. 1.

⁴⁴ A vonatkozó adatokat — némileg túlozva — *Nemeskürty* szedte csokorba (i. m. passim); vö. még *Acsády*, 141. skk. 1.

⁴⁵ Acta Tomiciana XII., N. 293., ill. Eger DRH 17. l. recto, hibásan 1531-es évszám- mal.

⁴⁶ Eger DRH, 18. l. recto = utolsó sorai és a király aláírása nélkül: Ep. Proc. I., N. 136.

⁴⁷ Eger DRH, 18. l. verso.

⁴⁸ *Zernegh* 401. l.; *Szerémi György*: A mohácsi vész kora (ford. Erdélyi László). Szeged. 1941 (a továbbiakban: *Szerémi*), LXXXVI.; *Nicolaus Isthuanffi*: Regni Hungarici Historia, Colonia Agrippina 1724 (a továbbiakban: *Istvánffi*), 120. l.

⁴⁹ Werbőczy magatartásáról ld. készülő munkámat. *Kretschmayr*, 42. l.

János királynak az új kormányzónak adott „recognitiója” kijelenti: már sok hívünkre pazaroltuk kegyeinket, de sokan közülük hűtlenek lettek hozzánk, így két részre szakadt az ország, és a pusztulás szélére került a „gens Hungarica”, a királyi jövedelmek pedig szinte elenyésztek. A korábbi helyzetet és az ország integritását helyre akarva állítani, a Buda védelmében kitünt Grittit — miután a főpapok, bárók és országglakosok előtt hűségesküt tett — gubernátorrá tesszük, s teljhatalmat adunk neki az ország megőrzése érdekében.

Grittinek erre adott „elismervénye” annyit felel, hogy ő, midőn a szultán és a nagyvezér megbízásából Magyarországra jött, s itt Buda védelmében részt vállalt, a király megismerve hűségét országa és jövedelme helyreállítását bízta rá „non solum restitutionis Regnorum nostrorum . . . sed etiam proventuum ac omnium illorum, que ad dignitatem sue Majestatis ac conservacionem Regni sui pertinerent agendorum potestatem dedisset . . .” ami felől ő biztosítja a királyt és neki hűséget fogad.

Alighanem ugyanakkor készült el a kormányzónak az urak és nemesek („universos dominos prelatos barones ac nobiles, totam denique gentem Hungaricam” szólít meg az oklevél) számára írt, de nyilván csak később érvényesített dokumentuma, mely annyit közöl, hogy Gritti az ország jövedelmeinek és helyzetének helyreállítására kapott megbízatást, s ígéri, hogy senkit hivatalában gátolni nem fog („nos neminem in suo officio impeditorios), de az árulókat és a király jövedelmeinek megkárosítóit szigorúan meg fogja büntetni — a király és az urak segítségével.⁵⁰

A máramarosi ispáni kinevezés szerint Grittit a portával kötött szerződés elősegítéséért, a szultán támogatásának megszerzéséért, s mert a szultán megbízását elvállalva, Magyarországra jött az árulókat megfékezni, s itt kitüntette magát — kívánja a király megjutalmazni.

Végül a december 31.—január 6-i okmány elfogadói azt vállalták, hogy a kormányzónak minden segítséget megadnak, ami „ad commodum et statum . . . serenissimi domini nostri Regis, necnon libertatem et conservacionem Regni pertineret . . .”

Ezek szerint tehát a király egyrészt az államháztartás rendbehozatalához, másrészt az ország egységének helyreállításához várt volna segítséget az olasztól. Az előbbi feladat ráruházása természetesnek látszik, de csak az első pillantásra. A gazdasági ügyeket Nádasdy, ha éppen Budán volt, jól vezetgette; de mivel sokat utazott, a bajok is csak megmaradtak. „Rex moritur prae famae” írta Brodaries 1530. május 24-én.⁵¹ Úgy látszik, az adók, vámok, de még a Gritti által feltámasztott budai pénzverde sem hozott sokat a konyhára. De a lényeg nem ez volt. A felsőmagyarországi bányakamaráról Szapolyai már 1529. november 1-én megújította a Fuggerekkel még menekülése előtt kötött szerződést. 1530. január 17-én privilégiummal biztosította jogaikat; sőt 23-án már fel is vette a bérleti díj első esedékes részét, 8666 Ft-ot. Ugyancsak még január 17-én a területet ellenőrző Kosztka Péter főkapitányt utasította, hogy a Fugger-ház vagyoniát még Ferdinánd területein is tartsa tiszteletben.⁵² A király nevében Gritti által a bányavárosoktól követelt 10 000 Ft-os adó kifizetése a végtelenségig halasztódott.⁵³

⁵⁰ Eger DRH, 49. l. recto.

⁵¹ Ep.Proc, I. N. 128 és 129.

⁵² Pölnitz: 172. l. 509/5 jegyz. . . 514/20. j., 516/31. j., 518/56. j., és 520/71. j.; OL NRA, 1703/21 = Tört. 1893, 274. l. (a Kosztkának írt levél).

⁵³ Levelük ez ügyben a királyhoz: OL Kamarai Archivum, Acta diversarum familiarum N. 70. Szapolyai es. Itára. (E 200), (a továbbiakban: OL ADF Szapolyai), 1530. okt. 3.

1530 áprilisától júliusig hosszadalmas tárgyalások folytak Budán a Fugger-cég faktora, Hans Dernschwam, illetve János és megbizottai: Werbőczy, Laski és Nádasdy között, melyek során a német bankház egyrészt felsőmagyarországi érdekeltségei teljes biztosítását, másrészt az erdélyi sóüzlet visszaszerzését szerette volna elérni. Követelése ellen a magyar fél Gritti expanziós terveinek létezését játszotta ki, mégpedig sikerrel: Fuggerék a kedvezőtlen kilátások ellenére sem mertek szakítani Szapolyaival.⁵⁴

Minden jogunk megvan így feltételezni, hogy e tárgyalások tényével az udvar saját kincstartójára is nyomást kívánt gyakorolni, aki tulajdonképpen egyedül lett volna illetékes ilyen ügyek lebonyolítására. A Fugger-tárgyalások ugyanis nem jelentettek szakítást a Gritti által képviselt gazdasági érdekszférával: az erdélyi sóbányákat éppen a velenceinek adták bérbé (10 000 Ft előleg fejében),⁵⁵ s az meg is kezdte az exportálást dél felé, Törökországba.⁵⁶ Sajátos, s nem is ügyetlen egyensúly-játék folyhatott itt, amiben Gritti csak az egyik elem volt. Teljesen valószínűtlen tehát, hogy a király a kinevezéssel gazdasági teljhatalmat szánt volna neki.

Esetleg a többi létező bevételi forrás kézbevétele lett volna a kormányzó feladata? Meglehet, s egyes apróbb részletekre alább ki is térünk; de az igazi indok valószínűleg másutt keresendő. A fenti taktikázás arra ugyanis jó volt, hogy megakadályozza Magyarország egyoldalú függésbe kerülését akár a délnémet tőkével, akár a Gritti által képviselt török gazdasági hatalommal szemben — de egyben mindkét oldalon akadályozta nagyobbösszegű hitelek megszerzését. A reménybeli hitelezőnek az egyensúly fenntartásával más téren kellett biztosítékot adni: a politikai hatalomban való részesedést alighanem ezért ajánlotta fel János a sztambuli bankárnak. (Mint látni fogjuk, az valóban nagy összegeket kölcsönzött neki később!) Annak kockázata, hogy Gritti a kapott pozícióból később a gazdasági irányítást is kezébe ragadhatja, fennállt, de csak olyan mértékben, amennyiben ténylegesen az állam kormányrúdja mellé engedik. A kérdés tehát az, ezen a téren miképpen és milyen szándékkal képzelte el a jövőt a király.

1529-ben Szapolyai visszaszerezte ugyan Budát és az ország nagy részét — de nem saját erejéből, csak a török hadak segítségével. Megrendült önbizalmát — és tekintélyét — helyreállítani tehát ez nem nagyon segíthetett. Bécs sikertelen ostroma, és ami utána következett, a Dunántúl jó részének ismét Ferdinánd kezébe kerülése az addigi sikerek mellé gyötrő kétségeket ébresztett benne: lehetséges, hogy a török segítség sem elegendő az ország egészének megszerzéséhez? Akkor mi értelme saját törekvéseinek? Az ország feldarabolása? E rémképeket nem sikerült elűzni, sőt hamarosan újabb tápot is kaptak: 1529. december 13-án Ferdinánd egyik megnyilatkozása szerint Ausztria határországgá vált, s biztonsága megköveteli Magyarország *egy részének* megtartását.⁵⁷ Az ország egységének itt még csak burkolt feladása a poznaui tárgyalásokon a Habsburg-főherceg biztosainak szájából mint konkrét politikai program hangzott el, a

⁵⁴ Pölnitz, 180—200. l.

⁵⁵ Uo. és OL ADF Szapolyai, 1531. márc. 2.

⁵⁶ A szerződést magát nem ismerjük. Hogy létezett, arra 2 adatunk is van: 1531 nyarán szövegét „Gaspar Deak” elárulta a Fuggereknek (Pölnitz, 224. l.); ill. Andreas Pathavinus levele a királyhoz, melyben 10 000 Ft. előleg vállalását említi (OL ADF Szapolyai, 1531. márc. 2.); a déli irányú sókiviteltől ld. Pölnitz, 178. és 183. l.; vö. még Ep. Proc. I., N. 126 (királyi utasítás Báthory Istvánhoz) és OL Zichy cs., 4/1798.

⁵⁷ Acsády, 84. l.

hazatérő Werbőczy és társai jelenthették uruknak: az ellenfél képes Magyarország teljes kettéosztására. János királynak itt és ekkor rá kellett döbbsennie, hogy politikájának újabb alappillére kezd kidőlni a helyéről, a török segítség az ország visszaszerzése helyett annak végleges szétdarabolását eredményezheti. Ráadásul ezt akkor kellett megértenie, mikor Mehmed bég martalócai saját területeit pusztították el, ami nemcsak gazdasági és morális csapást jelentett, hanem szörnyű világosságot deríthetett a török megbízhatatlanságára, a népességben pedig gyűlöletet ébresztett Szapolyai iránt. Ritkán fedezhető fel olyan őszinte kétségbeesés királyi iratokban, mint János e napokban kelt leveleiben. A Grittinek októberben írt levél a török dúlás leírása után ilyen mondatokat tartalmaz: „... petivimus tandem ut vel illos qui nobis fideles fuerunt (ti. a foglyok közül) redderet... (sed)... ipse... tanta immunitate huc discessit, ut nullam partem ex tot millibus captivis restituit, *nos quod agamus incerti sumus, neque novimus quam spem in tali auxiliatore ponamus*... iam aliud in dies expectamus quam insurrectionem omnium subditorum nostorum contra nos...” Az október 11-i országgyűlési meghívóban pedig szinte könyörög saját alattvalóinak: „Quare fidelitates vestras pro Deo hortamur, ac eis nichilominus et mandamus... *ne inimicos audiat*... Alioquin si adhuc inimicos nostros audiandos putabistis, et inter vos, ut hactenus, versari, permiseritis, *testamur Deum omnipotentem non nostre culpa, sed vestra temeritate ac perveracia omne periculum vobis eventurum.*”⁵⁸

A tehetetlenség érzését ismét csak fokozhatta az 1530 őszi hadjárat: minden mozzanata arra vallott, hogy János saját erejéből megint csak nem tudna ellenállni a németeknek. A nyári események rettegett főszereplőjét, Mehmed béget ismét segítségül kellett hívni, s az országgyűlés idején annak lovasai ismét Buda alatt álltak.⁵⁹ A szultán barátságának értékét alaposan leszállító események és a segítségre való változatlan rászorultság aligha javíthatott a király felzaklatott lelkiállapotán. S ez még csak a dolgok egyik oldala. A ráutaltság az adott helyzetben teljesen érthetően kiszolgáltatottsággal, a cselekvési szabadság elvesztésével volt azonos. Frangepán, Laski és Werbőczy nem pusztá zsarolásból állították Poznańban, hogy a török nem tűri a Habsburgok uralmát Magyarországon. Teljesen megfelelt ez a való helyzetnek: maguknak Ferdinánd az ország fejében adót ajánló követeknek is megmondták ezt a portán 1530 őszen.⁶⁰ Az a feltűnő egyezés, ami a magyar küldöttek poznańi előterjesztései és Grittinek közvetlen az ostrom után Európa-szerte szétküldött leveleinek érvelése (a török igények ismertetése, s azok alátámasztására a tervezett óriási hadjárat részleteinek elárulása; s védekezéséppen Magyarország átengedésének kérése) között észlelhető, egyenesen azt a benyomást ébreszti, hogy maga a magyar diplomácia is jórészt már Sztambulból kapott utasítások alapján járt el a tárgyalásokon. A portai információkat az áprilisban Budán járt török követ és a szultántól ősz elején visszatért Laski (az egyik poznańi biztos!) hozhatták meg Jánosnak.⁶¹ Márpedig az most már elég világos volt, hogy ahogy a török egyelőre nem

⁵⁸ Eger DRH, 19. l. verso = Ep. Proc. I., 359. l.; ill. MOE I., 258. l.

⁵⁹ A törökhöz küldött futár nemesítő levele: OL NMT 1530. év „Hatos cs.” (1530. dec. 21.); a Buda alá érkezett törököket („Sanzari tres” = 3 szandzsák) Laski 1530. dec. 23-án üdvözölte a király nevében, Acta Tomiciana XIII., N. 48/1.

⁶⁰ *Acsády*, 85. l.

⁶¹ A leveleket ld. Eger DRH, 37. l. recto; *Hatvani (=Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból... I. Pest. 1857. 81. l.; Acta Tomiciana XII., N. 418; a Budán járt török követről ld. Ep. Proc. I., N 129. (1530. jún. 18.) és *Pölnitz*, 188. l.

bírt a némettel, az viszont még úgy sem bírhat vele (a magyarok Poznańban ezt is megmondták) főleg, mivel 1530-ra az itáliai háborúban győztes V. Károly odahaza, a német birodalmi gyűlésen súlyos vereséget szenvedett saját protesztáns alattvalóitól.⁶² Tehát a királynak sem lehetett reménye, hogy a vészterhes gyámkodástól esetleg Ferdinándnak való behódolással szabadítja meg az országot. Gritti, amikor az elkeseredett Szapolyait lebeszélte Buda feladásáról, éppen ezt magyarázta meg neki.⁶³

János királynak tehát maradnia kellett, ha nem akarta, hogy trónjával együtt hazája is a török—német harcok gazdátlan játékszerévé, a két versengő hatalom végleg megosztott tartományává váljék. Pedig a maradás tragikus dilemma vállalását is jelentette: ha sejtelve valóra válik, a haza kettészakításának és kétfelől is szolgásgba süllyesztésének gyalázata elsősorban őt, a valójában legjobban gyűlölt pogány szövetségesét fogja terhelni; ha pedig, mint Gritti ígérte, létrejön a mindent elsöprő ozmán hadjárat Európa ellen — ugyan mi biztosítja, hogy a győzők nem fogják az országot egyszerűen bekebelezni a szultán birodalmába?

A kétségbeesés adhatta a királynak az ötletet: a nyomasztó gondoktól úgy szabadulni meg, hogy a felelősséget átrakja más vállaira. Talán sikerülhet elérni, hogy az ország nem a királyt, hanem a nevében kormányzó valakit fogja felelőssé tenni, ha a szultán segítsége tényleg elégtelennek bizonyul. Ezért kerülhetett be a kormányzói kinevezési iratokba az ország helyreállításának feladata. A megbízhatatlan, sőt most joggal zúgolódó urak fékentartását is, a rendcsinálás piszkos munkáját is könnyebbnek ígérkezett más kezével intéztetni — ezért került bele az uraknak adott recognitioba az árulók megbüntetéséről szóló mondat; s ettől féltükben kötötték ki ez utóbbiak, hogy az olasz senkit hivatalában nem gátolhat.

Gritti személye e feladatokra szinte kínálta magát. A pénzügyi manőverek amúgy is szükségessé tették felemeltetését, s ő, mint Ibrahim bizalmasa, elérheti, hogy az ország jelenlegi török függése elviselhető határok között mozogjon — pillanatnyilag megfékezheti pl. Mehmed martalóc osztagait. Megtámaszthatja János ingatag hatalmát mind itthon, mind a gyenge eredmények miatt aligha elégedett portánál, sőt végső esetben segíthet elhárítani az ország közvetlen annektálását is. S ha van még lehetőség a török segítség ésszerű fokozására, e téren is nagy hasznot jelenthet.

A Gritti-kinevezés politikai körülményeinek vizsgálata tehát szinte azonos következtetésekre vezetett, mint korábban a gazdasági viszonyoké: az olasz itt sem arra volt szánva, amire névlegesen felhatalmazták, hanem részben ellensúlyként jött számításba a magyar urak, illetve a porta törökvéseivel szemben, részben pedig a számára elviselhetetlen terheket szerette volna János az ő vállára átrakni. A már említett kockázat viszont valóban fennállt, hiszen minden azon múlt, mennyire hajlandó a kiszemelt kormányzó csupán eszköz maradni.

Való igaz, hogy Gritti eddigi tevékenysége alapján remélni lehetett, hogy huzamosabb ideig soha sem fog hazánkban maradni; sőt a doge-fi nem is csinált titkot belőle, hogy dolgai őt Sztambulhoz kötik.⁶⁴ Az is bizonyos, hogy eddig nem mutatta jelét annak, hogy beleszólni kívánna a kormányzásba: diplomáciai

⁶² Szalay László: Magyarország története IV. Lipse 1854 (a továbbiakban: Szalay, MT.), 104. l. Bárdossy, 89. l.

⁶³ Acta Tomiciana XIII. N. 13.

⁶⁴ Leveleiben is erre hivatkozik, ld. a 61. jegyz.

ügyködését a porta utasítására végezte; egyetlen belföldi politikai fellépése pedig — országgyűlési meghívója — sejtetően csak az önbizalmát veszített király kérésére következett be. De a „bédogli” sztambuli pályafutása már megmutatta, milyen sok ambíció rejtezik ebben az emberben. A kinevezés ugyan váratlanul érte — utólag kért elfogadására engedélyt a szultántól⁶⁵ — de most, hogy pénzért hatalmat kínáltak cserébe, legalább annyi hátsó gondolat születhetett meg benne, mint amennyi a felkérés megtevőjében lappangott.

*

Ma már hozzátétőlegesen sem lehet megállapítani, mennyit értettek meg az urak a királynak Grittivel kapcsolatos szándékából. Viszolygásuk az egész dologgal kapcsolatban érthető: ha értették a dolgot, a kockázat ijesztette el őket, ha nem (s nyilván az értetlenek voltak többen) a nyakukba ültetett idegentől ugyan mi jót várhattak? A következmények végül valószínűleg legtöbbjük balsejtelmét is messze meghaladták. Gritti frissen kapott hatalmával élni is kezdett: 1531. január 10-én kivégeztette az esztendeje raboskodó Ártándy testvéreket.⁶⁶ Az első eset — az ellenpárti Gosztonyi püspök meggyilkolásától eltekintve —, hogy a király nevében főúr veszi életét. Az ítélet szokatlan keménysége (még az orgyilkos Hoberdanecezt sem végeztette ki János!)⁶⁷ arról árulkodik, milyen feladatokat is akart a király gubernátorával elvégeztetni. Hiszen Ártándyék bünei olyanok voltak, amilyenekért nyugodtan le lehetett volna fejeztetni a főurak felét: árulás, azaz titkos kapcsolatok fenntartása Mária özvegy királynéval,⁶⁸ valamint a máramarosi sókamarák körüli feltételezhető visszaélések. S éppen ez lehetett a dolog lényege: példát kellett statuálni a többi báró fékentartásához.⁶⁹

Szapolyai mindenesetre óvatosan úgy rendezte a dolgot, hogy a kivégzés napjaiban ő nem, csak kormányzója legyen Budán. A módszer bevált, a vérontás ódiómát mindenki az olaszra hárította⁷⁰ — az urak pedig nyugton maradtak. Igaz, Stáileo püspök még a di aeta alatt elkeseredésében elhagyta az udvart, de a többiek lapítottak. A kinevezés ellen körömszakadtáig tiltakozó Werbőczy, aki tiszténél fogva is érintve volt az ilyen súlyú ítéletekben, ezután is változatlan buzgalommal szolgált az urát (pár nappal az eset előtt egy falut kapott a királytól; nyilván ellenállása levezetésére, és egyben az Ártándy-kivégzésbe való beleszólás elérésére).⁷¹

A kormányzó el merete tehát kezdeni a rendesinálás veszélyes munkáját. Emellett megkezdte — János támogatásával — az adóügyek ellenőrzését,⁷²

⁶⁵ Francesco della Valle emlékiratában Gritti életéről, Magyar Történelmi Tár III—IV. (a továbbiakban: *della Valle*), 21. l.

⁶⁶ Szerémi, XCII.; vö. *Kretschmayr*, 47. l.

⁶⁷ *Szalay*, MT., 95. l.

⁶⁸ Uo. 124. l.

⁶⁹ Az egy éves fogság alatt 1530. febr. 10-én munkácsi kapitányaik a királynak esküdtek fel (OL NRA, 1019/8), szept. 10-én már birtokaikat osztogatja a király (notázás után): A Hédeváry es. oklevéltára (Radvánszky B. — Závodszy L.) I—II. Bpest 1909—1922 (a továbbiakban: Hédeváry lt.), II. N. 28; ha csak Gritti miatt lettek volna fogságban, erre távollétében aligha kerül sor. A pénzügyi visszaélésekre közvetett adat: 1530 nyarán *Nádasdyt* gyanúsítják, hogy Ártándyék kincseivel Ferdinándhoz szökött.

⁷⁰ *Kretschmayr*, 47. l.: a kivégzésért csak Gritti felelős.

⁷¹ Ld. készülő munkámat.

⁷² János utasítása Raguzához 1531. jan. 8. = Eger DRH 33 l. recto (sonkán megvan Ep. Proc. I. N. 137). *Kretschmayr*, 50/3 tévesen igazítja ki 1532-re.

sőt kezdte szavát hallatni a kormányzás más területein is: utasítást küld pl. a bányavárosoknak, hogy a még mindig folyó dietára végre küldjék el követeket.⁷³ De tett ezeknél többet is, s nem biztos, hogy a királlyal való egyetértése még itt is fennállt. 1531. január 12-én jól bevált segítőjét, Nádasdy Tamást helyettesévé nevezte ki, mégpedig azzal a felhatalmazással, *hogy a Gritti hatáskörébe tartozó ügyeknél* (láttuk, hogy ez mennyire nem volt körülhatárolható dolog!) *még a király beleavatkozását sem tűrheti el.*⁷⁴ Tegyük ehhez hozzá, hogy a locumtenens gubernatoris — nyilván az olasz kezdeményezésére — *pár nappal előbb feloldozást nyert Jánostól az 1529-ben tett hűségeskü alól!*⁷⁵

Gritti maradék idejét arra fordította, hogy a portától kapott feladatát, Ferdinánd elriasztását Magyarországról, teljesítse (ezt most már saját érdeke is megkívánta). Leveleket küldött az ellenkirálynak, V. Károly császárnak, a pápának, a bajor hercegeknek; Zsigmond lengyel királyhoz pedig Koszka Szaniszló személyében egyenesen követet küldött, mint egy uralkodó.⁷⁶ De, mint aki eleve tudja, hogy fenyegetéseinek nem lesz foganatja, hagyta, hogy Laski és Brodaries a Poznańban elfogadott fegyvernyugvás megvalósításáról Visegrádon tárgyalásokat kezdjen, melyek aztán 1531. január 23-án egy 3 hónapos fegyverszünet megkötésébe torkollottak.⁷⁷

Az erről szóló hír azonban már ismét úton érte a velenceit. Bárhogy is szólt a szultán utasítása, neki is rá kellett jönnie, hogy a helyzet nyugalmat követel. Készséggel elfogadta hát János kérését, hogy még a korábbi, poznańi fegyvernyugvási egyezség szentesítéséhez kérje ki a díván hozzájárulását.⁷⁸ Elhanyagolt sztambuli üzlete is megint hazaszólitotta, így aztán már január második felében út nak indult a török főváros felé. Szapolyai pedig nyugtázhatta az eredményt, hogy Gritti ez utolsó ténykedéseivel valóban magára vállalta azon jogi aktusok feletti felelősség egy részét, melyek először ismerik el, ha kényyszerűen és ideiglenesen is, az ország de facto kettéválását.⁷⁹

*

A magát majdnem szuverén fejedelemként viselő bankár-kormányzó távo-zása után olyan eseménysor kezdődött el Magyarországon, amelyet az előzmények ismerete nélkül aligha lehetne megérteni. Szinte még ki sem tette a lábát Budá-ról, már megérkezett oda Dernschwam, hogy Fuggerék nevében újrakezdje a tavalyi alkudozást.⁸⁰ Ha csak egy pillanatig is azt hinnénk, hogy véletlenről van szó, tévhitünket a tárgyalások menete hamar eloszlatja. Laski, az első közvetítő — aki karácsonykor lett névlegesen erdélyi vajda, azaz a kormányzó

⁷³ *Kretschmayr*, 42. l., 1531. jan. 6.; a városok a királynak feleltek (1531. jan. 17., OL ADF Szapolyai), tehát ő is írt nekik.

⁷⁴ OL NRA 622/30; Nádasdy, bár rá akarták venni, hogy segítsen a Fuggereknek az erdélyi sóüzletben (Ep. Proc. I. 137), inkább elhagyta Budát, semmint ezt megtegye: 1530. júniusában Munkácsra ment (OL 1526 utáni gyűjtemények, Szalay Ágoston gyűjt. R 285).

⁷⁵ Bp. Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Collectio Prayana (a továbbiakban: EK Coll. Prayana) Tom. XV. 11. l. recto.

⁷⁶ Acta Tomiciana XIII., N. 12—14; ld. még *Kretschmayr*, 44 skk. l.

⁷⁷ A Habsburgok nem is vették komolyan Gritti figyelmeztetéseit, ld. Acta Tomiciana XIII., N. 58—59 stb.; a visegrádi fegyverszünetről ld. Acta Tomiciana XIII., passim; *Acsády*, 87. sk. l. *Bárdossy*, 95. sk. l.

⁷⁸ *Kretschmayr*, 50. l.

⁷⁹ Visegrád jelentőségéről ld. a 77. jegyz. irodalmát. Gritti 1531. márc. 7-én már Sztambulban volt (*Kretschmayr*, 55. l.).

⁸⁰ Az egészről ld. *Pölnitz*, 213 skk. l.; a faktor tárgyalásai idején (jan. 19-én volt első ki-hallgatása a királynál) Gritti már nem volt Budán, ez a tárgyalásokból világosan kiderül.

hívei közé sorolható⁸¹ — ugyan azzal fogadta a faktort, hogy az augsburgiaknak Grittivel kellene egyezményre jutniuk, hiszen ő volna az illetékes ezekben a dolgokban; de hamarosan kiderült, hogy ez távolról sem a kormány álláspontja. Dernschwam hamarosan arról számolhatott be főnökének, hogy János király szemmel láthatóan nem lelkesedik túlságosan teljhatalmúvá tett segítőjéért, és ugyancsak jó néven veszi, hogy a Fugger-cég rendesen fizeti neki a bányabérleti díjat. Bár a magyar urak véleménye némileg megoszlott (illetve, Werbőczyvel az élükön, ajándékokat vártak, mielőtt az ügynöknek segédkezet nyújtanának) a velencei megkerülése ellen csak ketten emelték fel szavukat: Laski, de őt diplomáciai megbízatása hamarosan külföldre szólította, illetve a kormányzó helytartója, Nádasdy Tamás, aki viszont hamarosan sértődötten odahagyta az udvart (ahogy ezt neki főnöke az ilyen esetekre elő is írta!). Így Szapolyai nyugott lélekkel fejthette ki a faktor előtt, hogy nincs szándékában megváltoztatni a felsőmagyarországi bányákkal kapcsolatos politikáját — korábban persze elhangzott az obligát fenyegetés: csak Gritti visszajöveteléig hosszabbítja meg a cég bérleti szerződését —, s azt is kijelentette, hogy nem akarja teljesen az olaszoknak engedni át a kamarák ügyeit, mondván, hogy annak nincs elég tapasztalata az ilyen dolgokban.⁸² A besztercebányai kamara tehát maradt az augsburgiaknál. Az erdélyi sóbányákat viszont Dernschwam minden erőfeszítése ellenére sem tudta visszaszerezni (az elutasításban nagy szerepe volt persze annak is, hogy az udvarnak ellenkező esetben el kellett volna vállalnia egy 200 000 Ft-os, még Mohács előtti államadósságot is), úgy hogy végül már csak azon fáradozott, hogy a Fugger-ház ottani ügynökeit és felszerelését nagyjából-egészéből megmenthesse; utóljára pedig egyenesen arra kapott utasítást, hogy Gritti erdélyi embereinek működését, a sótermelést és a termék sorsát kikémlelje.⁸³

A budai kormány tehát szemrebbenés nélkül újrakezdte a lavírozást a délnémet és a sztambuli tőke között. A gubernátor híveinek ellenállása igen gyenge volt, mégis, hogy az esetleges bonyodalmakat elkerülje, János király hozzálátott ezt a pár embert is magához esábitani. Nádasdy kezében komoly hatalom nyugodott (a pénzügyeket ténylegesen ő ellenőrizte!),⁸⁴ s a kormányzó pár hetes ténykedése már is adott okot az aggodalomra. Laski messze távol járt: a vicegubernátor megnyerését kellett hát elsősorban megpróbálni. 1531 márciusában Kolozsvárott titkos megbeszéléseket kezdeményezett vele a király, Brodaricsnak, a fiatalember régi protektorának bevonásával. Sok mindenről szó eshetett közöttük (tudjuk pl., hogy Nádasdy rokonának, Mayláth Istvánnak átpártolását is itt kezdték előkészíteni),⁸⁵ mindenesetre pár hétre rá Nádasdy megkapta Jánostól Fogaras fontos várát Erdélyben,⁸⁶ s ezután munkájába bevonta a király egyik leghívebb emberét, Athinai Deák Simont, akinek budai provizori hivatala megfelelő ürügyet is szolgáltatott az együttműködéshez.⁸⁷ Az

⁸¹ Már ilyen minőségben írta alá Gritti kormányzóvá fogadását is.

⁸² Minderre *Pölnitz*, 215—224. l.; igaz, a bajor követ szerint Gritti értett a bányákhoz (*Kretschmayr*, 50. sk. l.).

⁸³ *Pölnitz*, 223 skk. l.

⁸⁴ EK Coll. Prayana. XV., 147. l. verso: 1531. febr. 7.

⁸⁵ A titkos tárgyalást *Brodarics* említi egy levelében: Tört. Tár 1908, 264. l.; időpontjához: János király 1531 márciusában járt Kolozsvárt: OL Szatmár megye ltára (P 621), 1531. márc. 19.

⁸⁶ Az oklevelet közli *Horváth Mihály*: Gr. Nádasdy Tamás élete... Buda, 1838 (a továbbiakban: *Horváth M.*: Nádasdy), 46/2 jegyz.

⁸⁷ Együttes működésükre ld.: OL Nyáry gyűjt. 1531. aug. 3. és OL NMT, 1531. évi „E” (1531. júl. 13.).

erdélyi bányavidéket pedig a király személyesen látogatja meg itteni rendcsináló körútja során,⁸⁸ a sókamrák ispánja, Andreas Pathavinus — azaz Andrea Pizzacomino, Padovából, Gritti embere⁸⁹ — neki tesz jelentést és tőle vár utasítást.⁹⁰ Még a máramarosi jövedelmek egy része felett is szabadon rendelkezett János ez után.⁹¹

A Nádasdy megnyerésére indított akció végül mégis kicsit meglepő eredménnyel zárult. A locumtenens gubernatoris 1531 tavaszától valóban szemmel láthatóan távolodni kezdett főnökétől. Részvétele a magyar nemesség mindkét királytól független szervezkedésében, s főleg azon belüli viselkedése már végleges szakításszámba ment.⁹² Tetteinek fontos rugója lehetett a máramarosi sókamara, melynek legalább évi 10 000 Ft-os tiszta jövedelmével⁹³ ő gazdálkodott, holott jog szerint ez már Grittit illette volna. Mégis, az anyagi érdekek mellett politikai megfontolások is új út keresésére indították a fiatal főurat. Az ország nemességét az elmúlt évek keserű tapasztalatai ráébresztették a Magyarországot fenyegető szétszakadás veszélyére. E felismerés a két király tehetetlenségében vélte a bajok gyökerét megtalálni, ezért történik egyre-másra kísérlet arra, hogy tőlük független megoldást keressenek a haza veszedelmére. Nádasdy közvetlen közlelől láthatta, hogy mennyire alárendelődött a keleti országrész a török befolyásának, sőt ő tudhatta legjobban, hogy a nyíltan a szultán szolgálatában álló Gritti mily óriási hatalom kézzelfogható közelségébe jutott: tőle pedig már csak egy lépés van a közvetlen török szolgátságig. A rendi mozgólódást saját céljaira felhasználni akaró Perényi Péterrel szemben ő nem kívánja a portával való külön egyezkedést; s erőfeszítéseit egyrészt Gritti esetleges híveinek jelentkezése ellen fordítja, másrészt, a zákányi gyűlésen, kezdeményezője lesz a nemesi mozgalom egyik legértelmesebb megmozdulásának: a két király erőviszonyait tisztázni akaró számonkérő levelek megírásának. Igaz, hogy az adott helyzetben ez Jánosnak kedvezett, de ő nem királya megbízatásából járt el: azért tette ezt csupán, mert maga is azt hitte, a török megoldás az egyedül járható út.⁹⁴ A fejleményekről beszámol ugyan Szapolyainak,⁹⁵ de tulajdonképpen már a maga útját járja: 1531. november 4-én titkos véd- és dacsözvétséget köt egy sor, elvileg a másik táborba tartozó úrral, Mayláth-tal, Török Bálinttal, Bakies Pállal és másokkal.⁹⁶

János király kényszerű taktikázása, behódolása a töröknek, s különösen, hogy az amúgy is pusztán gyengesége jelének tekintett Gritti-kísérletet most meg lám *ön maga* kezdi megtorpedózni (ezt meg következtetésnek, kapkodásnak nézhetők), saját táborában is egyre növekvő bizonytalanság-érzetet szült.

⁸⁸ János király 1531. máj. 8-án (esetleg: szept. 29.) Abrudbányán járt, vö. OL Nyárgyűjt.; Nádasdy ekkor mint a kormányzó helytartója szerepel!

⁸⁹ *Della Valle*, 25. l.

⁹⁰ OL ADF Szapolyai, 1531. márc. 2.; ill. OL Zichy cs. 4/1798, (1531. aug. 23.).

⁹¹ Frangepán Ferenc 1531. dec. 4-én királyi rendeletre vesz fel Barilovich vicecomestól 150 Ft-ot: Bp. Egyetemi Könyvtár Collectio Kaprainiana Tom. XLIV (in quarto) N. 54 (158. l.).

⁹² Ezekre ld. MOE I. 329 skk. l.

⁹³ *Della Valle* évi 80 000 scudit emleget (21. l.), amit Kretschmayr 25 000 Ft-nak tesz meg (50. l.), de az 1551—1552-es számadások szerint (Takáts Sándor közleménye, Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1899 (VI.), 192 skk. l.) a tiszta jövedelem csak kb. 8—10 000 Ft. volt, s csak a bruttó bevétel érte el az évi 20—22 000 Ft-ot. Két évtized alatt a helyzet túl sokat nem változhatott.

⁹⁴ MOE I. 311 skk. l.

⁹⁵ János válaszát ismerjük csak: OL NRA, 675/15 = Hédervár lt. II., N. 35 (1532. febr. 7.).

⁹⁶ EK Kaprainai, Tom. XLIV. N. 54. — 158. l.?

Ő mégis rendületlenül haladt tovább a megkezdett csapáson. A kormányzó nem jött meg az ősszel, pedig ekkorra volt várható: a király szabadabban mer lélegzeni, és kiveszi annak megbízottai kezéből az erdélyi kamarát. Pizzacomínót család vádjával letartóztatják,⁹⁷ s helyette 1532. január 20-án Pesthieny Gergely, az országbíró kapja meg a sókamara vezetésének feladatát és a belőle remélt hasznot. Az erről szóló megállapodást Nádasdy nem is látta: a hitelesítést Werbőczy kancellár végezte el.⁹⁸ Márciusban már Sarlósi Deák Miklóst (Nicolaus litteratus de Sarlos) nevezi a király egy hozzá intézett utasításban erdélyi kamaragrófnak (comes camerarium),⁹⁹ aki Pesthieny nevében a tulajdonképpeni igazgatási munkával lehetett megbízva.

A Grittivel kötött szerződést így gyakorlatilag felrúgták. Ezzel a korábbi egyensúly-politika alapelvét szegte meg Szapolyai kormányzata. Mi készíthette erre a lépésre?

Mivel közvetlenül gazdasági vonatkozású kérdésekről van szó, elsősorban a „Gritti-cég” működésére vonatkozó — sajnos nagyon kisszámú — adatunkat kell megvizsgálnunk. (Így eleve eltekinthetünk az adóügyektől, melyeknél újabb beavatkozására eddig nincs adatunk.)¹⁰⁰ E kevés dokumentum alapján is világos, hogy a velencei bányagazgatása szerénynek is alig mondható eredményeket tudott csak felmutatni. Mindjárt az ígért 10 000 Ft előlegnek a felét nem, vagy pedig csak nagy késéssel kapta kézhez a király, s a termelés beindítását részben az elszenvedett rombolások, részben az ügynökök megbízhatatlansága komolyan akadályozta.¹⁰¹ Laski, a korabeli Magyarország egyik legjobban értesült figurája, utólag azt állította, hogy a bányák a Gritti által ígért bevételnek csupán kis tört részét hozták a kincstár számára;^{101a} s láttuk, hogy János már 1531 tavaszán — igaz, a Fugger-tárgyalásokon — csalódottságot mutatott erdélyi reményeivel kapcsolatban.

A pénzügyi rossz tapasztalatokat más oldalról politikai változások kísérték. Szapolyai ezidőtájt kezdi elterjeszteni tanácsosai között: tudja, hogy Gritti a hatalmára tör.¹⁰² Valószínű, hogy a kormányzó egy-két nehezen félreérthető lépése (gondoljunk a Nádasdy-kinevezésre!), s a szállongó sztambuli pletykák nagyban hozzájárultak e felismeréshez. De méginkább elősegítette azt a sokk-állapot elmúlása. A Gritti által beharangozott nagy oszmán támadás elmaradt, helyette a porta hozzájárult a fegyverszünethez.¹⁰³ Sem a félelmek, sem a remények, miket az offenzívához fűzött a király, nem váltak valóra. A fegyverszünet révén pedig saját hatalma határozottan stabilizálódni kezdett; s az országba lengyel biztosok érkeztek a fegyvernyugvás feltételei betartásának ellenőrzé-

⁹⁷ Gritti, érkezésekor, a brassói börtönből szabadította ki: *della Valle*, 25. l.

⁹⁸ A vele létrejött megegyezést (Werbőczy ellenjegyzésével) ld. OL 1526 utáni gyűjtemények, Véghelyi Dezső gyűjt. (R 284). 1532. jan. 20.; még ő számol el 1532. júl. 25. körül (uo. sine die).

⁹⁹ OL Zichy cs., 4/1802. (1531. márc. 23.).

¹⁰⁰ Adóügyi intézkedések, valószínűleg Nádasdy (azaz Gritti) jóváhagyása nélkül: OL AE, 71/91 (1531. febr. 3.); a nagykárolyi Károlyi család oklevéltára (a továbbiakban: Károlyi lt.) III. (Géresi K.) Bpest, 1885 (N. 105. 1531. dec. 9.); és főleg OL ADF Szapolyai, 1531. jún. 4. = egy dicator utasítást kér a királytól, a főurak követelődzése miatt.

¹⁰¹ Grittiről Kretschmayr is állítja, hogy kiszipolyozta az országot, de adatai jórészt későbbiek és túlzottak. Ld. lentebb.

^{101a} *Pölnitz*, 235. l.

¹⁰² Részletesebben ld. *Kretschmayr*, 62 skk. 1.

¹⁰³ Uo. 55 skk. 1.

sére.¹⁰⁴ A messze távol levő bankár hatalmának csökkentése lehetségesnek és indokoltnak látszott egyszerre — akkor persze, ha a szultánnal való jó viszonyt közben nem háborgatják. Erre azonban volt gondja a királynak, 1531 nyarán még arra is engedélyt kért a portától, hogy a német birodalmi gyűlésre követeket küldhessen; s 1532-ben pedig, mikor Szolimán jövele már biztos lesz, levélben hívja majd magához a bárókat és főpapokat, hogy együtt tisztelegjenek a hatalmas úr előtt.¹⁰⁵ A kocka esetleges fordultával így az olasz ellenlépései elhárításában is reménykedhetett.

*

Ez a kockafordulat azután nemsokára valóban bekövetkezett. Gritti 1532 Szilvesztere körül már biztosan tudta: az elhalasztott háborút az idén valóban megkezdí a török. Itt Sztambulban az elmúlt év során Ibrahim basa kegye fényes kárpótlást nyújtott neki esetleges veszteségeiért,¹⁰⁶ úgy hogy magyar ügyei folytatásán is változatlan buzgalommal volt kedve dolgozni: francia, lengyel közvetítést igyekszik biztosítani a Ferdinánddal való tárgyalásokhoz, levelezik a királlyal és Nádasdyval, szemmel tartja a rendek szervezkedését, Perényi magán-követét a portán stb.¹⁰⁷ Kísérletezni kezd a Jánostól neki adott, de a Habsburgokat uraló Klissza várának megszerzésével,¹⁰⁸ s közben 1531. december 30-án a régi recept szerint levélben fenyegeti meg Ferdinándot a készülő háborúval.¹⁰⁹ 1532. február 26-án azután többszáz főnyi katonaság kíséretében elindul Magyarország felé; de betegsége, vagy üzleti ügyei miatt olyan lassan halad, hogy bár március 22-én már Tirgovisteba hívja maga elé Nádasdyt, Brassóba, ahol a király nevében Brodaries és Werbőczy várt rá, csak valamikor május végén érkezik meg.¹¹⁰

A nevezett két megbízottnak igencsak volt mit kimagyaráznia, de úgy látszik, az olasznak nem volt kedve egyből összeakaszkodni Szapolyaival. Egyelőre kiszabadította Pizzacominót, jó borsos áron vámbérelti szerződést erőszakolt Brassóra, majd, miután a még mindig harcoló Nagyszebent nem tudta kapitulálásra bírni, Vizaknán maga mögött hagyva egy általa összehívott rész-gyűlést, Váradon és Debrecenen át lassan Budára vonult, ahol az udvar nagy pompával és tisztességgel fogadta.¹¹¹ Mivel maga is jelentékennyé duzzadt sereggel jött, s ugyanakkor a török hadak is közel jártak már Magyarországhoz, a közte és a király között fennálló ellentét megoldása nem lehetett kétséges: 1532. július 9-én eddigi rangjai mellé még — nyilván kárpótlásképpen is — főkapitány, capitaneus generalis lett.¹¹²

Az újabb kinevezést követő néhány nap lázas tevékenységgel telt el. 11-én újból ír az enge detlen Nádasdynak, próbálja magához csalni — s közben Pizzacominót elindítja, hogy Máramarost vegye el tőle.¹¹³ Mivel János meghívója

¹⁰⁴ Acta Tomiciana XIII., N. 360 és N. 381.

¹⁰⁵ Minderre: Óváry, N. 201. és Ep. Proc., II. N. 6. (1532. máj. 31.).

¹⁰⁶ *Kretschmayr*, 50. l.

¹⁰⁷ I. m. 55 skk. l.

¹⁰⁸ I. m. 58 sk. l.

¹⁰⁹ I. m. 62. l.

¹¹⁰ Az elindulás dátuma lehet, hogy hibás, csak della Valle (21 sk. és 49. l.) alapján ismerjük. A Nádasdynak írt hívó levél Ep. Proc. II., N. 4; ld. még készülő munkámat.

¹¹¹ *Della Valle* alapján *Kretschmayr*, 68 skk. l.; Gritti Vizaknán Istvánffi (120. l.) szerint felakasztatta Athinai Deák Simont. Mivel tudjuk, hogy ez tévedés (ld. *Sörös Pongrác* cikkét, Századok 1905/39), arra gondolhatunk, Gritti a János által odarakatott emberek egyikét — talán Sarlósit? — végeztette ki.

¹¹² Ep. Proc., II. N. 8; Történelmi Tár, 1908, 277. l. és *Kretschmayr*, 71. l.

¹¹³ *Kretschmayr*, 69/4 jegyz.; ill. *della Valle*, 25. l.

süket fülekre talált, szemrehányó levelet ír az uraknak, akik vonakodtak a szultán előtti tisztelgésre összegyűlni.¹¹⁴ Az eredményt bevárni azoban nincs ideje, mert 17-én maga indul el a határra, köszönteni Szolimánt és a nagyvezért.

A találkozás Eszéken történt meg, s Gritti első gondolja az lett, hogy az Ibrahimhoz ekkor szintén befutó Perényi Pétert — potenciális ellenfelét — elfogassa.¹¹⁵ Ezt elintézve mindjárt vissza is fordult Budára, míg a roppant török had nyugatnak haladt tovább. János király törökbarát politikája most legalább annyit elért, hogy a szultán nem tartotta szükségesnek ismét az ország szívént át törni Bécs felé; igaz, a velencei keze alaposan benne kellett hogy legyen e dologban is.

A fővárosba visszaérve a kormányzó folytatta lendületes munkáját. Katonái számát tovább növelte, s még a király rosszul fizetett híveit is zsoldjába fogadta.¹¹⁶ Még olyan híradás is maradt ránk, hogy Budára török őrséget és tisztikart rakott volna a magyarok helyett.¹¹⁷ Ha ez nem is valószínű, az biztos, hogy a helyzet ura ekkor már vitathatatlanul ő volt. Minden téren érvényesítette akarátát: rendkívüli adót követelt a bányavárosoktól, ő hagyta János zálogosítási ügyeit, élve kincstárosi jogkörével beleavatkozott a közigazgatásba: a királyi parancsleveleket saját külön iratokkal támogatta meg.¹¹⁸ Mindennek tetejébe még egy diaeta-félét szervezett sebtében, melyet augusztus 15-ig tartottak meg Budán.¹¹⁹ A gyűlés elintézte a szokásos perhasztásokat, majd kénytelen-kelletlen végighallgatta a gubernátor egy valóságos trónbeszédét, melyet, mivel-hogy olaszul hangzott el, Dóczy János tolmácsolt. Ebben Gritti kifejtette, hogy az ország felől a bajokat egyedül ő, a török szövetségese tudta és tudja elhárítani; s megígérte, hogy Ferdinándot kiveri az országból, sőt visszaszerzi még a Szerém-seget is a töröktől. Aztán mindennek fejében horribilis adót, *minden vagyjon fele értékét (!)* kívánt megszavaztatni. Olyasmire is célzott ugyan, hogy majd az újra megnyitandó erdélyi aranybányák hozama megtéríti ezt az összeget, a kétes ígélet azonban nem nyugtatta meg az elképedt rendeket, akik rémülten próbáltak tiltakozni a királynál. Az persze — mit is tehetett volna egyebet — elutasította őket, s ugyanígy tett régi vezérszónokuk, Werbőczy is. Végül kénytelenek voltak a kormányzónak engedni, s ezzel azt gyakorlatilag elismerni uruknak.¹²⁰

A palackból kiengedett szellem rövid pár hét alatt szinte mindenből kitérta életrekeltőjét. Mint főkapitány, most még katonai vállalkozást is kezdett helyette: valószínűleg török sugallatra saját seregével vette ostrom alá augusztus közepén Esztergomot. A szép reményekkel indult vállalkozás azonban, bár heteket

¹¹⁴ EK Coll. Prayana, Tom. XV. 148. l. recto (1532. júl. 16.).

¹¹⁵ *Acsády*, 90. l.; *Kretschmayr*, 71 sk. l.

¹¹⁶ *Szerémi*, XC.

¹¹⁷ *Kretschmayr*, 72 l.

¹¹⁸ *Szerémi*, XCIII. mondja, hogy Gritti mandátumait többre tartották a királynál. Az adókövetelésről ld. *Kretschmayr*, 73/1. jegyz. (1532. aug. 5.) és OL NMT, 1532. év, 1924/19/9 (1532. szept. 4.); 1532. aug. 6-án a kormányzó elismerte törvényes tettnek (!), hogy a király 2500 Ft-ért elzálogosította Debrecent Ezthari Jánosnak és Bajoni Benedeknek (OL NMT, 1532. évi „Illésházy”); párhuzamos ügyintézésre példa: János parancsa Fehérvár városához OL Zichy cs., 33 et E/1 (1532. szept. 2.), és Grittitől ugyanez uo. N. 2 (1532. szept. 15.).

¹¹⁹ A MOE I., 462. l. adatát igazolják a következő oklevelek, melyek utólag conventus partialisként emlegetik e gyűlést, megadva időpontját is: OL NRA, 840/18. ill. Héderváry II., N. 53/a. (Előző 1533. márc. 4., utóbbi 1536. febr. 9.)

¹²⁰ A perhasztást ld. az előző jegyz. okleveleiben. Gritti szereplését ld. *Szerémi*, XCI.; az 50%-os adót valóban megpróbálták behajtani, ld. OL Zichy cs. 81 NB/11094 (1532. nov. 28.)

fecserélt rá, eredményt végül mégsem hozott. Gritti magyar katonái csak kellenül harcoltak, s ugyanúgy viselkedett Szapolyai és az ő általa hozott segédcapatok is.¹²¹ Csak egy dolog dőlt el végleg e napokban: Nádasdy Tamás ügye.

A kormányzó az utolsó felhívásokat a táborból küldte helyette után, de annak esze ágában sem volt besétálni az oroszán barlangjába,¹²² sőt emberi fegyverrel fogadták a Máramarosba érkező Pizzacomínót: a támadás híre épp e napokban juthatott el Grittihez.¹²³ A király röviddel előbb roppant kegyvel igyekezett még jobban lekötetni a fiatal főurat: menyasszonyát, Kanizsay Orsolyát 1532. június 9-én fiúsította, s ezzel a hatalmas családi vagyon örökösévé tette.¹²⁴ Nádasdy végleg hűtlenné is vált Grittihez. Az olaszoknak más segítség után kellett erre néznie, s azt Dóczy Jánosban találta meg. Már Esztergom alatt, 1532. október 15-én ez utóbbi viseli a thesaurariusi méltóságot,¹²⁵ Nádasdy hivataláról pedig nem hallunk löbbé.

Esztergom balsikerű megtámadása csak kicsinyített mása volt annak a látványos kudarcnak, amit a szultán Kószeg alatt elszenvedett. Október végén már a török sereg is visszavonulóban volt, s Szlavónián át psusztítva hömpölygött hazafelé. A helyzet kritikussá vált: megállhat-e János — illetve most már alighanem Gritti — fél országa a német birodalom hatalmas seregével? A bankár-kormányzó alig pár napot mert pihenni Budán, máris száguldott Dóczyval, Laskival, Batthyány Orbánnal Belgrádba, valami segítséget kieszközölni a dívántól; Szapolyai pedig — busás ajándékot küldve a velenceivel a szultánnak — nagy bölcsen a Maros mentére húzódott vissza.¹²⁶

A veszély azonban hamar elmúlt. A gigantikus birodalmi sereg kardcsapás nélkül, anélkül, hogy lábát magyar földre tette volna, szétszlott; a gubernátornak pedig sikerült katonaságot kapnia a főváros oltalmára; s egyben elérte, hogy Eszéken nagyobb török osztag maradt készenlétben.¹²⁷ Mégis, Gritti jónak látta szabadon engedtetni Perényit (igaz, Nádasdy esetéből okulva, előbb fiát túsul Sztambulba küldve).¹²⁸ E dolgok elintézése után pedig a királlyal szeretett volna találkozni, aki paraszt-katonákat (!) szedett a környéken, s némi huzavona után valahol a Tiszánál be is várta őt. A kapott segítség és változatlanul nagy ígérethalmaz ismertetése után Gritti Budának fordult,¹²⁹ János pedig Debrecenen át Husztra ment:¹³⁰ úgy látszik, Nádasdy ügyében próbált valamit elintézni.

1532. december 21-én csikorgó télben érkezett vissza a fővárosba Gritti és kísérete.¹³¹ Kellemetlen újsággal fogadták: távollétében Nádasdy a fővárosba jött, és Athinaival s másokkal együtt megsarcolta Bogádi Deák Jánost, az ő harmin-

¹²¹ *Kretschmayr*, 74 sk. 1.

¹²² Ezeket már Esztergom alól küldte neki Gritti 1532. aug. 19. és 31-én (*Kretschmayr*, 69/4. jegyz.).

¹²³ *Della Valle*, 25. 1.

¹²⁴ *Horváth M.*, Nádasdy, 59. 1. és 59/3. jegyz.

¹²⁵ Dóczy már mint thesaurarius ír a bányavárosoknak Esztergom alól 1532. szept. 5-én: OL NMT, 1532 év, 1924/19/8.

¹²⁶ *Szerémi*, LXXXVIII. és *Kretschmayr*, 77. 1.

¹²⁷ *Kretschmayr*, 78. 1.

¹²⁸ *Della Valle*, 33. 1.

¹²⁹ *Kretschmayr*, 79 sk. 1.

¹³⁰ Debrecenben 1533 januárjában volt (OL Zichy cs., 4/1808, 1533. jan. 12.), Huszton később járhatott, mert onnan jan. 18-án várták haza Budára (Tört. Tár. 1908. 323. 1.).

¹³¹ *Della Valle*, 26 sk. 1., és Tört. Tár 1908, 290 skk. 1.

cadosát.¹³² A két főszereplő személye mutatja, hogy itt János közvetlen hívének első reakcióját látjuk az ősz óta történetekre: a török veresége után Gritti hatalmának csökkentését is remélték; egyenesen azt híresztelték róla, hogy a szultán megölette. A vakmerő cselekedet a gubernátort a végletekig felbőszítette. Az egyik elkapott főszereplőt felakasztatta, Athinait, akinek sikerült kezéből kiesésznia, leváltotta a provisorságról, s helyébe a János királyt 1527 óta szolgáló, de a tanácsurak közé csak 1532 nyarán bekerült Fráter Györgyöt állította.¹³³ A főbűnös Nádasdy kézrekerítését pedig még hónapok múlva, Sztambulból is ismételten megpróbálta, s tehetetlen dühében egy ál-Kanizsay fiút is kreált, csak hogy bosszút állhasson rajta valahogy.¹³⁴ Pedig a merényletből haszna is származott: uralma erősebb lett, mint annakelőtte, hisz a kincstartóság után most még egy hivatalt tölthetett be saját kreatúrájával. Nem csoda, ha János egyre húzta-halasztotta visszatérését Budára. Nádasdyékhoz hasonlóan felbátorodott tanácsosai is, élükön Czibak Imre váradi püspökkel, távolmaradásra biztatták.¹³⁵ Csak mikor az olasz mesterkedései az éppen Nádasdy által is életrehozni segített, Ferdinánddal folytatott újabb béketárgyalásokat kezdték aláaknázni (Gritti helyzetét most már minden tőle független kezdeményezés csak rontotta, főleg ha a békére irányult), szánta el magát a fővárosba utazásra, valamikor 1533 januárjának utolsó napjaiban.¹³⁶ A jól induló egyezkedés azonban pár hét után váratlan fordulattal véget ért: kiderült, hogy időközben Ferdinánd Sztambulban is alkudozásokat kezdett, mégpedig nem is siker nélkül.¹³⁷ A lehetőség, hogy a Habsburgok fejük felett megegyeznek a törökkel, egyaránt fenyegette a király és a kormányzó érdekeit: könnyűszerrel megegyeztek hát most abban, hogy ez utóbbi, akit Ibrahim úgys hazarendelt, a portára megy az osztrák követek munkáját ellensúlyozandó.

Gritti, akinek esztendeje nem ellenőrzött dolgai miatt is oka volt hazalátogatni, gyorsan kiárúsított hát mindent, amiye éppen raktáron volt (sáfránya volt rengeteg: kényszerített hát boldog-boldogtalant, hogy vegyen belőle), és március 25-én sietve útrakelt.¹³⁸ A király megint megszabadult hát fejére nőtt

¹³² Az esetet Szerémitől ismerjük (LXXXIX.), de annak időmeghatározása mindenképpen téves: 1533 februárjában Gritti éppen Budán volt. Valószínűbb, hogy az eset decemberben, Gritti-nek belgrádi tartózkodásakor történhetett. Esetleg szóba jöhet még 1532 februárja is, de ennek meg Brodarics Nádasdyhoz írt, Gritti iránt bizalmat kelteni akaró 1532-es levelei ellentmondani látszanak (Tört. Tár 1908. 264. skk. 1.)

¹³³ Szerémi, XC.; oklevelesadat a „barát” provisorságáról csak 1534-ből áll rendelkezésünkre (OL Zichy es., 4/1824, 1534. szept. 1.). Fráter György 1532 májusában szerepel először oklevélen mint consiliarius (OL NMT 1533 év, „Illésházy”), ennek ellenére Gritti hívének kell tartanunk: Szerémi írja, hogy hivatalba lépésekor azonnal feltöltötte a kongó királyi éléskamrát: pénzt erre csak Grittitől kaphatott.

¹³⁴ 1533. febr. 25-én már olyan hírek voltak, hogy Gritti kérésére Ibrahim utasította Jánost Nádasdy elfogatására: s tény, hogy még Sztambulban is annak kiadatását kéri majd Ferdinánd biztosaitól az olasz (Kretschmayr. 82 skk. 1.). A naív Brodarics ugyan még ekkor is megpróbálja rávenni Nádasdyt, hogy Huszt átengedésével engesztelje ki a kormányzót, és adja vissza nála maradt pecsétjét (!) is (Tört. Tár. 1908 292. és 323. l.). Közben pedig Gritti még egy ál-Kanizsay-fiút kreált, hogy megpróbálja Nádasdyt menyasszonya vagyonától elűzni (Ep. Proc. II., N. 18., 1533. okt. 12.).

¹³⁵ Kretschmayr, 82. l.

¹³⁶ Acta Tomiciana XV., N. 158; Szalay, MT., 133. l.; Bárdossy, 118. l.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Kretschmayr, 90. l. A sáfrány-ügyre: Brassó esetét ld. i. m. 85. l.; másik példa: OL Zichy es., 4/1809 (1533. márc. 23.), Gritti több falut kényszerít sáfrányvételre. De már az 1532-es budai gyűlésen is sáfrányt szózott az ország nyakába! (Szerémi, id. h.).

kormányzójától, de megkönnyebbülését nagyon is beárnyékolta, hogy a magyar kérdés megoldásának kulcsa most oda került, ahová vetélytársa tartott: a Boszporusz mellé. Hogy ne maradjon teljesen védtelen, mindjárt Gritti távozása napján utasította Werbőczy kancellárt: készüljön ő is a portára, később pedig a tapasztalt Laskit is az olasz után küldte saját szószólójának.¹³⁹

*

A félelem mindenképpen jogos volt. Sztambulban már Gritti érkezésekor javában folytak a tárgyalások a Habsburgok követeivel. Az olasz, bár befolyásának majd egy éves távolléte bizony nem használt, mégis hamar el tudta intézni, hogy a Magyarországra vonatkozó egyezkedés vitelével őt bízva meg a szultán. Épp ideje volt: Ferdinánd követe, Zárai Jeromos, elvben már megállapodott a katonai balsiker és a francia felvilágosítások, valamint a készülődő perzsa háború miatt engedékennyé vált Ibrahimmal a béke megkötésében.

Az olasznak kapóra jött, hogy Zárai és Ibrahim megállapodását, melyet az előbbi fia egy török követ társaságában Bécsben ismertetett, valószínűleg a szultán tudta nélkül kötötték meg. Magyarország a jelen állapot szerinti kettéosztását ígérték ugyanis a békébe belefoglaltatni — pedig a porta erről sem ekkor, sem később nem akart hallani, az elvi megállapodásból a magyar kérdés gyakorlatilag kimaradt. Legfeljebb arra gondolhatunk, hogy Ibrahim ilyen vaskos eszközökkel próbált időt nyerni a Perzsiában lekötött török birodalomnak. Gritti, felismerve a lehetőséget, megpróbálta a támadt zűrzavart saját hasznára — nem Szapolyaiéra! — fordítani. Hatáskörét messze túllépve, belefolyva a a császár és a szultán közötti alkuba, fokozatosan elhitette a német követekkel, hogy bár a szultán Magyarországot Jánosnak akarja adni, a Ferdinánddal támadt határkérdések elintézésében kapott teljhatalmánál fogva előnyben részesítheti a Habsburgokat. Végül óvatosan szinte felkínálkozott, hogy az egész magyar kérdést Ferdinánd szájaíze szerint fogja a szultán nevében megoldani. Teljesen világos, hogy Gritti ajánlatai minden alapot nélkülöztek: a szultán elhatározott szándéka volt a teljes országot János hatalma alá helyezni, Ferdinándnak nem hagyva mást, mint amit Mohács előtt bírt. Azonban a misztifikációnak, csalásnak és hitegetésnek olyan épületét sikerült a velenceinek és Ibrahimnak összeállítania, amellyel — ha nem nyúl közbe avatatlan kéz — valóban sikerülhetett volna, a szultánt is kijátszva, Gritti kezébe juttatni a végső döntést. Ehhez persze az kellett, hogy mindkét érintett fél nyugton maradjon; mindkettővel el kellett hitetnie, hogy az ő számára dolgozik. A bizalom pedig egyiküknél sem tengett túl iránta. Szapolyai előbb Laskit, majd Werbőczyt küldte utána Sztambulba. A Budán történtek után bizonyos, hogy ellenőrizniük és ellensúlyozniuk kellett volna a gubernátor viselt dolgait, aki azonban mégis kijátszotta őket. Laski és a kancellár tárgyalásai egész más vágányon futottak (előhozták az elavult Szilézia—morvaországi kérdést is pl.): Werbőczy kizárólag csak a porta hivatalos álláspontjáról szerzett tudomást, s a hozott bőséges ajándékokért cserébe vitte magával haza 1533 decemberében a szultán ígéretét: az erre kijelölt Gritti az ország egészét fogja János részére a békében megszerezni, sőt visszaadja a déli végvárat is. Maga a kormányzó már korábban (1533 júliusában) hasonló ígéretet tartalmazó levéllel nyugtatgatta királyát.

¹³⁹ Werbőczy már 1533. márc. 26-án 6000 Ft. kölcsönt vesz fel erre az útra: *Fraknoi*: Werbőczy 291. l.; Laskiról ld. lentebb.

Hogy a kalandor játszmája végül mégis elveszett, azt az osztrák udvar türelmetlensége okozta, amely, nem értve meg a bonyolult cselszövényt — pedig az számára a velencei egyéni törekvései mellett is hasznosnak mutatkozott — idő előtt napvilágra hozta Gritti titkos ígéreteit, s így az Ibrahim nagyvezérnek a perzsa hadszíntérre utaztával magára maradt olaszt leleplezte Szolimán előtt. Gritti pozíciója megrendült, olyannyira, hogy 1534 tavaszára már fokozatosan kénytelen volt kivonni magát a megbeszélésekről. A portán időközben — Ibrahim távozásával és ellenlábasa, a kalózvezér Khairreddin Barbarossa érkezésével, no meg a francia diplomácia új akcióival — teljesen a béke-ellenes irány vált uralkodóvá. A Habsburgok követeivel folytatott párbeszéd — melyben a magyar ügy tulajdonképpen végig csak mellékes kérdés maradt — lassan lekerült a napirendről. A béke, bár Ferdinánd 1533. október 11-én ünnepélyesen kihirdette (természetesen az Ibrahim-féle feltételekkel!), hamvába holt. Az olasz mégsem volt hajlandó megadni magát a sorsnak: fokozatosan hátat fordítva a portának, ahol befolyását oly alaposan eljátszotta, most a birodalom követeivel kezdett meglehetősen fantasztikus terveket szólni a török—perzsa háború alatt az oszmán birodalom elleni közös keresztény támogatásról. Mikor végre 1534. június 15-én a szultán utasítására, hogy a határkijelölést Ferdinánd és János országai között a porta szándékai szerint megejtse, elindult Magyarországra, lelke mélyén talán azzal a gondolattal foglalkozott, hogy eltéve az útból János királyt, egyesíti Magyarországot a Habsburgok jogára alatt, s ráveszi V. Károlyt, hogy indítna támadást egyenesen Sztambul ellen.¹⁴⁰

A nagy békekészség-reményekből ennyi valósult hát meg: az egyre kiismerhetlenebbnek tűnő olasz jött Magyarországra, hogy a porta senki által fölújában nem ismert rendelkezésének megfelelően döntsön királyok és nép sorsáról. Mindenki remélhette a legjobbakat, de felkészülhetett a legrosszabbra is: nem esoda, hogy a várakozás a hisztéria határát súrolta.¹⁴¹ Pedig az az ember, akitől a megváltást remélte mindkét tábor, éppen e hónapok alatt leplezte le legjobban saját hibáit. Az a mód, ahogyan 1533 nyarán akcióba lépett, magán viseli a politikai kalandorság nem egy ismérvét. Persze sejteni is csak alig lehet, hogy mit tervezett igazában. Ha szabad feltételezéseket tennünk, azt mondanánk, hogy valószínűleg Ferdinántól is meg szeretne volna szerezni a kormányzói megbízatást; s miután ezt a porta előtt a János alatti egyesítési parancs végrehajtásának, a Habsburgok előtt pedig a törökök kijátszásának állította volna be, a magyarok előtt mint az egységes haza újraterejtője léphetne fel, s az országot végül — magának tartja meg. Csakhogy bármit is tervezett, budai szereplései mind azt bizonyítják, hogy az egyetlen reális erő, amire támaszkodni tudott, a török volt, s utolsó machinációi pedig éppen ettől a támasztól távolították szükségszerűen el. A lelepleződés utáni tervekre pedig — ha egyáltalán maga is komolyan vette ezeket a Habsburg követek jó hírre szomjazó füleinek szánt ötleteket — minden szépségük dacára kár szót vesztegetni.

Ez utóbbiak valójában egyetlen célt szolgálhattak: így akarta elnyerni a Habsburgok jóindulatát. Világosan látszik ugyanis, hogy Gritti komolyan foglalkozott az átnyergelés gondolatával: 1534 nyarán úgy hagyta ott a török fővá-

¹⁴⁰ A sztambuli tárgyalások zürzavaros szövevényeiről főleg *Szalay* MT, 134. skk. 1.; *Kretschmayr*, 87. skk. 1.; és *Bárdossy* 112 skk. 1. tudott tisztább képet nyújtani. A fentieket ezek alapján állítottuk össze.

¹⁴¹ Ld. az *Acta Tomicana* XV. kötetének különböző követjelentéseit; emellett *Acsády*, 103 skk. 1. és *Kretschmayr*, 98 skk. 1.

rost, mint aki többé nem akar visszatérni: elhozta onnan kisebbik fiát is; s oly sok értéket, hogy hagyni aligha hagyhatott belőle otthon valamit.¹⁴² Hiszen a politikai leszereplés a pénzügyi esőd szélére sodorta Sztabulban: Khaireddin Barbarossa megtagadta a tőle kapott kölcsön visszafizetését, az általa bérelt adók hátralékait pedig a kincstár könyörtelenül kezdte behajtani rajta, úgy, hogy még ezüstkészleteit is részben pénzzé kellett tennie.¹⁴³ S történt vele mindez akkor, mikor tőkájének jelentős része reménytelenül le volt kötve Magyarországon.

Ezen a ponton álljunk meg egy pillanatra. Gritti maga egy levelében; s Tranquillus Andronicus, az olasz titkára emlékirataiban egybehangzóan azt állítják, hogy János király több mint 300 000 dukáttal volt már adósa 1534-ben a velenceinek.¹⁴⁴ Valószínű ugyan, hogy e hatalmas követelés egy része nem tényleges befektetésből származott: a máramarosi sókamara, az egri püspökség s más hasonlók bevételeiből; vagy az erdélyi bányák időnként elidegenített bevételeinek különbözetéből is származhatott egy része; s lehettek benne olyan követelések, mint az 1532-es hadjárat katonáinak zsoldja (hisz ekkoriban mindenki a kincstár számlájára akart hadakozni!). De ő ténylegesen is befektetett egyes bányákba, előlegeket adott értük; s valóban adott kölcsönöket is a királynak, s nem is keveset! Az egyetlen általunk is ismert hitellel 15 000 Ft-ról szól, melyért Szegedet adta zálogba neki János 1534. március 13-án (?);¹⁴⁵ de van olyan állítás is, hogy az ország összes püspökségeinek jövedelmei nála lettek volna zálogban,¹⁴⁶ s bizonyos, hogy Debrecen is az ő kezeihez jutott egy időre.¹⁴⁷ A zálogokból évente csak töredékei folyhattak be a befektetett összegeknek; ha egyáltalán nem bántak azokkal is úgy, mint a bányabérlettel. A királytól állítólag kapott ajándékok ezek mellett nem lehettek jelentősek, hisz a zsirosabb falatok nem neki, hanem a dívánnak voltak szánva.¹⁴⁸

A sztambuli bajok után Gritti aligha óhajtotta sorsára hagyni e követeléseit; sőt legfőbb reménye az lett lassan, hogy megrendült helyzetét éppen Magyarországon sikerül majd ismét helyrehoznia. Bármekkorát is bukott a portán, a magyar ügyekben még mindig ő tűnt a díván szemében a leghasználhatóbb közvetítőnek. Megbízatása a határviszály rendezésére érvényben maradt, még katonai erőt — jórésze ugyan szedett-vedett banda volt, de 200 janicsárt is beosztottak hozzá — is kapott kíséretül az útra.¹⁴⁹ Ilyen alapállásból miért ne erősíthetné meg, mint 32-ben tette, sőt még jobban, Budán élvezett hatalmát? Ha pedig egyszer kezében az ország (s így kára is megtérül), még mindig ráér eldönteni, visszatér-e a Boszporuszhoz, vagy a Habsburgokhoz áll?

*

¹⁴² *Della Valle*, 40 skk. 1.; *Agostino Museo* emlékirata Gritti haláláról, Magyar Történelmi Tár III. (a továbbiakban: *Museo*) 70. l.; *Szerémi*, XCVII.

¹⁴³ *Kretschmayr*, 109. l.

¹⁴⁴ *Kretschmayr*, 50/1. jegyz.

¹⁴⁵ EK LEO N. 39. (A dátum lehet hibás, 1533 helyett!).

¹⁴⁶ *Kretschmayr*, 50. l.

¹⁴⁷ Károlyi lt. III., N. 109. (1534. jún. 17.): Konstantinápolyból írja Debrecennek, amit Laskitól kapott, mikor először jött Magyarországra, hogy fizessen ez utóbbinak 1000 Ft-ot, ezért megkapja majd Tetétlent; 1532. aug. 6-án Debrecen a király (Gritti beleegyezésével) elzalogosította, mint láttuk, Bajoninak és Ezthárinak.

¹⁴⁸ Scepper császári követ 200 000 Ft-os, Grittinek küldött ajándékról kívánt tudni (*Kretschmayr*, 118. l.): akkora túlzás, hogy szót sem érdemel.

¹⁴⁹ *Della Valle*, 36. l.; Scepper szerint csak szedett-vedett emberei voltak, ami a történetek után nem lehetetlen (vö. *Bárdossy*, 157. l.).

Hosszú, részben éppen üzlete burkolt felszámolásával kapcsolatos készülődés után, mint említettük, végül csak 1534. május 15-én kelt útra a gubernátor Magyarország felé.¹⁵⁰ Teljesen érthető, hogy elhatározott szándéka volt vérrelvassal engedelmességre szorítani a magyar urakat:¹⁵¹ tapasztalatai alapján sejtette, hogy amit ő 32/33-ban felépített közöttük, azt azóta jórészt újra lerombolták. Sejtelme meg is felelt a valódi helyzetnek, mégis egy nagy tévedés rejlett benne: alábecsülte a hazai változások horderejét.

1530 karácsonyán még úgy nézett ki: az egyetlen reményt a polgárháború megnyerésére a törökkel való együttműködés nyújthatja. Nos, ez a remény Kőszeg alatt elvesztette minden realitását; s ezzel értelmét veszítette azon indokok egyik fele, melyek Szapolyait Gritti kinevezésére bírták. Ezzel szemben a pusztán eszköznek szánt kormányzó, a török támogatását elsősorban magának biztosítva, roppant veszélyes versenytárssá nőtte ki magát: a korábbi gyanú 1532/33 telén fenyegető valóságnak bizonyult. E tény hatására a szerepléséből származó gazdasági előnyök is visszájára fordultak: a *túl sokat követelő hitelezőtől* Buda szeretett volna *minél olcsóbban megszabadulni*. Ami kevés hasznot a főurak fékentartásában kezdetben hajtott Gritti működése, azt a király környezete ellen fordulva utóbb teljesen hatálytalanította. Igen gyors ítélőképessége, erélye, amellyel elvesztett pozíciói visszaszerzését és új bázis kiépítését kezdte meg 32-ben; az az energia, amit közben kifejtett; hivatalnokai kiválogatásában a tehetség felismerésének képessége (gondoljuk meg, hogy két olyan ember köszönheti neki voltaképpen pályakezdését, mint Nádasdy és Martinuzzi!)^{151a} csak saját céljait szolgálta; s annál inkább veszedelmessé tette ellenfelei szemében. A Gritti-kíséret tehát rosszul sikerült: Jánosra az a feladat várt — ha csak nem akart maga is azzal együtt elbukni — hogy valahogy keresztülvigye likvidálását.

Meg kellett ezt tennie már csak azért is, mert a főurak, akik ekkoriban az egyedül számító helpolitikai erőt jelentették Magyarországon, most már az egész ügyet gyűlöletté fokozódott ellenszenvvel kísérték. Míg ők is a török túlhatalmában hittek, morogva bár, de túrték a félig töröknek tartott bankár törekvéseit; a Kőszeg utáni hangulatváltozásról viszont elég annyi, ha Nádasdy és Athinai kis lázadására utalunk. A folyamat érthető: az ő általa leghangosabban beígért török győzelem elmaradásával Gritti a legmesszebb látó báró szemében sem tűnhetett fel egyébnek, mint a közvetlen török uralom előkészítője, vagy egy újabb, immár harmadik hatalmi góc kiépítésében fáradozó törtető. Saját képviselőjük, a közülük választott Szapolyai helyett egy nagyon is elkötelezettnek mutatkozó idegenre bízni a törökkel fenntartott kényes viszony szabályozását érhetően és joggal abszurd gondolatnak látszott a szemükben. Azt pedig már az 1530—32-es gyűlésezgetés is megmutatta, hogy az uralkodó osztály többsége nem a további széttagolódást, hanem már inkább az egység helyreállítását tekintette legfőbb gondjának.

Persze, ha a velencei megfelelő anyagi és személyes előnyöket biztosított volna a főurak számára, egy részüknél könnyűszerrel elfeledtethette volna a politikai aggályokat. De éppen ezen a téren ütközött ki leginkább, hogy az ő érdekei nem azonosak a magyar urak érdekeivel. Pár embert (Dóczy, Batthyány

¹⁵⁰ *Della Valle*, 36. l. és *Kretschmayr*, 109. l.

¹⁵¹ Sceppernek mondott szavait ld. *Bárdossy*, 157. l. és *Kretschmayr*, 114. l.

^{151a} Nádasdy 1526 előtt királyi titkár, ill. 1529-ig budai castellanus volt csupán; Fráter Györgynek pedig a provisoratus az első tényleges kormányhivatala, s lehet, már tanácsossá is Gritti tette.

Orbán, Perusics Gáspár, Dobó Ferenc) ugyan sikerült úgy-ahogy magához csatolnia, de a zöm ellenséges maradt, éspedig két okból. Egyrészt az olasz a hatalomért folytatott versenyfutásban sem tudta megtagadni kalmár mivoltát, s kétes üzletei komolyan sértették még a városok érdekeit is (gondoljunk adószedési kísérleteire, vagy a sáfrány-históriára), hát még a főurakét. Nádasdy nem akart lemondani Máramarosról; Czibak, Statileo János erdélyi püspök, Pesthiény Gergely az erdélyi jövedelmekben voltak érdekelve; Athinai a budai privisorságot vesztette el miatta; s a sort nyilván még lehetne folytatni. S az ilyen dolgok még a két szembenálló táboron belül is ádáz gyűlölködést váltottak ki, hát még ha egy kívülálló akart beléjük avatkozni! Végül pedig egy idegentől nem remélhette senki sem, hogy a belháború során lassan kialakuló furcsa morált tiszteletben fogja tartani: már ti. azt, hogy az ellenségeskedés nem okozhatja főurak halálát.¹⁵² Ártányékat aligha felejtette el bárki is.

Az egymással szorosan összefonódott személyes, anyagi és politikai érdekek külön-külön is egy irányba mutattak hát: ritka jellemző példája az osztályérdek kialakulásának, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az osztály hatalmának letéteményese, a király is hasonló pálya követésére kényszerült. A teljes érdekazonosság sem volt azonban elegendő, hogy Jánosnak módja legyen direkt akcióval lezárni balulsikerült próbálkozását. A kísérlet indítékai közül egy rész ugyanis még érvényben maradt. Amitől Szapolyai annyira tartott, az ország végső szétszakadása, 1532-től egyre inkább visszavonhatatlan realitásnak tűnt szemében. Az utolsó szó viszont mintha éppen Grittire lett volna bízva: halvány remény derengett még arra, hogy a porta és Ferdinánd közös akaratából Jánosnak adatja az országot. Csakhát János is hallhatott afelől valamit, hogy Ferdinánd az egész ügybe ellenkező ígéret elhangzásával kezdett bele: márpedig ha ő közben nemet mond, az optimális eredmény is csak a jelen állapot reinkarnációja lehet. Marad tehát a lehetőség, hogy a fennálló határok, így vagy úgy, de szentesítést nyernek. Ekkor pedig a főszerepet magára vállalt Gritti — kétfelé ígéretése e tekintetben Szapolyainak segített — és a már korábban is nyíltan színt vallott Ferdinánd ellen fog remélhetőleg a még mindig várható felzúdulás irányulni,¹⁵³ s ebből János királynak csak haszna származhat. Végül pedig minden ilyen számítgatásnál fontosabb volt, hogy ez utóbbi jól tudta: akárhogy is lesz, a keleti országrész a török érdekszférájában marad; a gubernátor pedig a porta embere még most is: ujjat húzni vele csak nagy óvatossággal tanácsos.

A királynak Gritti 1533-as elvonulása után követett politikája pontosan jelzi e kettős meghatározottság létezését. A kormányzó a kincstartóság és a budai provisoratus mellett Erdélyben is jelentős pozíciókat juttatott embereinek: a sókamara most Dobó Ferenc ispánsága alá került, s hívei már fegyveres erővel is rendelkeztek a tartományban.¹⁵⁴ Az ellentámadásnak tehát elsősorban ezek ellen kellett irányulnia. Miután már 1533 március végén újra felbukkan a király környezetében a fő Gritti-ellenessé előlépett Czibak Imre,¹⁵⁵ a király a nyár elején óvatos kísérleteket kezd — s két évvel ezelőtti recept szerint — először is a jelenlegi kormányzóhelyettes ellen: egy ideig az a hír járta, hogy Dóczy

¹⁵² Erre készülő munkámban térek ki részletesebben.

¹⁵³ Ferdinánd híveinek felzúdulását ld. *Acsády* 101 skk. 1., a többiekre a közös gyűlések hangulata ad bizonyítékot.

¹⁵⁴ Erdélyre ld. *Acta Tomicianae* XV. N. 151; Dobóra: *Museo*, 71. l.

¹⁵⁵ *OL NRA*, 840/18: 1533. márc. 24-én a király Czibak pártfoglaltjának, Begesi Ferencnek adja a Munkácsot Ferdinándhoz átvivő, egykori Ártány-familiáris Bydy Mihály javait.

(aki ezt a címet is viselte) le fog mondani. A közutálatnak örvendő kincstárnok azonban ellenállt, s valóban, még hónapokig meg is maradt hivatalában.¹⁵⁶ Ennek ellenére ahogy az őszön kezdenek szállingózni a hírek, hogy Gritti az idén sem jön Budára, úgy bátorodik fel Szapolyai ismét. Pécsre indultában már Czibakot akarja maga helyett Budán hagyni (Fráter György szemmeltartására?) — s csak azon bukott meg a dolog, hogy az feltételeket akart szabni (!) a királynak.¹⁵⁷ Két és fél éves szünet után újra kapcsolat létesül a magyar udvar és a Fuggerek között, s komolyan szóba kerül, hogy a rézexport útjának biztosítására Árva várát az augsburgiak megvennék Szapolyaitól.¹⁵⁸ A tervezetének furesza következményei lettek: Podmaniczky János, János király egyik híve, elfogta és fogva tartotta ugyane király felsőmagyarországi főkapitányát, az Árvát birtokló (s egyébként Grittivel is kapcsolatban állott családhoz tartozó) Kosztka Miklóst.¹⁵⁹ Semmi kétség, a törvetés a király parancsára történt: a két főúr közötti alkuban ugyanaz a Laski Jeromos közvetít János nevében, aki a Fuggerekhez is összekötőül szolgál: s a váltságban úgy egyeznek meg, hogy Podmaniczky pénzt, a király viszont Árvát kapja meg Kosztkától! (Laski pedig jutalmul tehette rá a kezét a többenél is rosszabb hírű rablólovag, Csulai Móré László éppen általa elfoglalt palotai várára.)¹⁶⁰

A Fuggerekkel újrakezdett párbeszéd komoly akadálya lett volna, ha a kincstárnok Grittit támogatja. Ekkorra azonban már sikerült Dóczyt végre kiszorítani hivatalából (bár a gritiánusok ezután is thesaurariusnak tisztelik), s utóda, a provisorságot is megtartó Fráter György most már behúnyta a szemét.¹⁶¹ A korábban Dóczy által intézett adószedési ügyekben a királyé mellett ezúttal a barát szava kezd hallatszani, sőt 1534 tavaszán már ő az, aki mindenféle élelmiszernek a Dunán át nyugatra való szállítását megtiltja.¹⁶² János újabb embert hódított el a kormányzótól.

Míg itthon ezek történtek, János király a porta iránt változatlan loyaltást igyekezett tanusítani: a fényes ajándékokkal Sztambulba küldött Werbőczy és Laski szép ígéretek is kapott cserébe a töröktől, a Grittinek írott levelek pedig változatlanul a pártfogolt hangján szólnak meg.¹⁶³

Szapolyai újabb csendes lázadása kormányzója ellen, a portáról érkező egyre kuszább hírek, Dóczy és társainak makaes ellenállása rendkívül feszültté tette a légkört János táborában. A különösen kényes helyzetben levő urak egy része annyira kétesnek látta az újabb király—kormányzó erőpróba kimenetelét, hogy jobbnak látta átpártolni Ferdinándhoz. Ezt tette érthetően Nádasdy

¹⁵⁶ Bár 1533. jún. 9-én azt halljuk róla, hogy leteszi hivatalát (Ep. Proc. II., N. 14), jún. 26-án még mindig ő a kincstárnok, és vicegubernátor (OL NMT, 1533. év. „Illésházy”).

¹⁵⁷ *Kujáni Gábor* cikke, *Századok* 48 (1914), 115 skk. 1.

¹⁵⁸ *Pölnitz*, 291. skk. 1.; Gritti előretörésének hatására számolhatták fel a Fuggerek 1533 folyamán budai kirendeltségüket (*Acsády* 181. l. említi az esetet), bár *Pölnitz* budai kirendeltségéről ekkoriban már egyáltalán nem tud.

¹⁵⁹ A podmanini Podmaniczky család oklevéltára II—III. (Lukinich Imre) Bpest. 1939—1941 (a továbbiakban: Podmaniczky lt.) III. XXII. 1.

¹⁶⁰ I. m. XLIII. 1.; ld. még Ep. Proc. II. N. 14.; a Fugger-ügyről ld. *Pölnitz*, 291. skk. 1.

¹⁶¹ Martinuzzi először 1534. ápr. 9-én szerepel kincstartóként (Bp. Proc. II., N. 20). Dóczyt Museo még 1534 nyarán is thesaurariusnak nevezi (*Museo* 63. l.)

¹⁶² (Ep. Proc. II. N. 20 (1534. ápr. 9.)). Dóczy J. utasításai Bajoni Benedek, Bihar megyei adószedőnek 1533. febr. 3.; jún. 6. és jún. 26-án: OL NMT 1533-as év „Illésházy”. A király hasonló mandátumai: 1533. jan. 12., 1534. máj. 30., jún. 19., szept. 3. — mind OL Zichy cs. 4/1808, 1810 és 1822; Fráter György ügyintézésének nyomai uo. 4/1817, 1821, 1824.

¹⁶³ *Kretschmayr*, 100. l. és készülő munkám. Példákat erre *Kretschmayr*, 118. l.

Tamás,¹⁶⁴ s azt tette Podmaniczky János is, aki az Árva-ügy után egyszerre került szembe a Kosztká-testvérekkel és Ferdinánd híveivel,¹⁶⁵ s Jánostól, mivel Gritti már útban volt Magyarországra, nem remélhetett segítséget. (Mire fel aztán az emiatt egyedül maradt, s Árvát megtartani akaró Kosztkák is gyorsan követték példáját.)¹⁶⁶ Csak egy-két ember távozása volt ez ugyan,¹⁶⁷ de az okozott veszteség bizony számottevő. Nádasdy magával vitte a máramarosi sóaknákat és Husztot, a két ellenséges család pedig az eddig jórészt János pártján levő északmagyarországi bányavidéket.¹⁶⁸ Ezt a drága árat fizette meg Szapolyai 1530 karácsonyának kétségbeesett lépéséért.

*

A bizonytalanságnak 1534 nyarán vethetett volna véget a hír érkezése: a gubernátor közeledik a határokhoz. A zűrzavar mégis inkább növekedett, mivel szinte egyszerre futottak be az értesülések arról, hogy az olasz török segédszerepekkel jön — és hogy előzőleg a portán tulajdonképpen kegyvesztetté vált.¹⁶⁹ Erdélyben, ahol Gritti működése leginkább érezte eddig a hatását, s amelyen keresztül szándékozott utazni, nemesség és polgárság fegyverkezni kezdett, hogy átvonulását megakadályozza.¹⁷⁰

A nem szívesen várt vendég 1534. augusztus 7-én érkezett Brassó alá, kisebbik fiával, Péterrel, akinek a máramarosi kamaragrófságot szánta. Idősebbik fia, Antal, a névleges egri püspök, valamint Dóczy, Batthyány és Perusics várták párszáz lovassal; egy-két nap múlva pedig Statileo és Kun Gotthárd kapitány, alighanem János király megbízásából, illetve Mayláth István, nyilván Ferdinánd utasítására, érkeztek a táborba. Közülük is az utolsó három inkább csak a velencei szándékait akarta kipuhatolni, magától senki sem jött: a gyűlölt idegennel való veszedelmes találkozást mindenki kerülte.¹⁷¹

A kormányzó tervei felől szállongó riasztó híreszteléseket rövidesen véres valóság igazolta. Gritti egyik első dolga volt, hogy utasította Batthyány Orbánt a legveszélyesebbnek vélt ellenfél, Czibak Imre elfogatására.¹⁷² Batthyány augusztus 10-én este orvul megtámadta a püspököt és csapatát, s az éjszakai harcban Czibakot és embereit (állítólag Dóczy sugallatára) lemészároltatta. A halott fejét Brassóba vitték, ahol a velencei éppen Kunnal és Maylással tárgyalt: a véres látványra a két úr döbbsen menekült ki a kormányzó táborából.¹⁷³

¹⁶⁴ Nádasdy már 1533 végén kapcsolatban állt Zalaházy Tamással (Ep. Proc. II., N. 17), s 1534. aug. 6-án végleg megegyezett az ellenpárttal (uo. II. N. 23). János király hiába igyekezett visszatéríteni (uo. II., N. 24 és EK. Coll. Prayana, Tom. XV., 1. l. recto).

¹⁶⁵ Podmaniczky It. III., XXXVI. l.

¹⁶⁶ l. m. XXI. l.

¹⁶⁷ Az átpártolásokkal készülő munkámban foglalkozom részleteiben.

¹⁶⁸ A felsőmagyarországi bányavidékkel s az egész területtel Ferdinánd rendelkezik már 1535-ben, ld. *Pölnitz*, 692/188. j., Husztra és Máramarosra ld. EK. Coll. Prayana, Tom. XV., 1. l. recto, és Ep. Proc. II., N. 27.

¹⁶⁹ *Kretschmayr*, 106. l. és ld. fentebb.

¹⁷⁰ *Museo*, 64 sk. l.; és Ep. Proc. II., N. 20. Összeesküvésről, amit Tranquillus emleget, aligha volt igazán szó.

¹⁷¹ *Della Valle*, 37. sk. l. *Museo*, 66. l.; vö. *Kretschmayr*, 122. l.

¹⁷² Hogy csak elfogatásról lett volna szó eredetileg, azt *Museo*, *della Valle* és *Szerémi* egyaránt állítják. De nem is Vajdahunyad miatt támadt Czibakra Gritti, mint *della Valle* állítja, hisz az évekkel ezelőtti ügy volt (ld. Acta Tomiciana XII. N. 343).

¹⁷³ *Della Valle*, 38. sk. l.; *Museo*, 66. sk. l.; *Szerémi*, XCV.

Akár tudtával, akár anélkül történt az eset, előző fenyegetései nyomán felelősnek elsősorban Grittit tekintette mindenki. A különben is népszerű Czibak halála csak az utolsó csepp volt a pohárban: a forrongó Erdély napok alatt hadrakelt a gyilkosság elkövetője ellen. A kormányzó nem sokra becsülte szervezkedésüket,¹⁷⁴ pedig a következő napok bebizonyították, hogy a viszonylag háborítatlan Erdélyben őrizte meg talán legjobban vitalitását a magyar rendi társadalom. A lebecsülés így egy utolsó végzetes hibát szült. Az olasz kis seregével vakmerően haladt be Meggyes felé, ahol egy rész-gyűlést akart tartani, de ahová már csak csellel sikerült bejutnia, s a polgárok így is a város egyik részébe barrikádozták el magukat előle (augusztus 27.). Tovább menni már nem lehetett, hisz ott már Statileonak és Czibak unokaöccsének, Patócsy Miklósnak véres karddal összehívott felkelői állták el az utakat Gyulafehérvár és Várad felé. Gritti a mindenütt jelen levő Laskit futtatta Budára, a törököktől és Jánostól segítséget kérni, de mielőtt hírt kaphatott volna az eredményről, Meggyest bekerítették Patócsy katonái, s rövidesen csatlakozott az ostromlókhoz Kun Gotthárd, Mayláth (Ferdinánd híve eddig!) és Kendy Ferenc, majd állítólag Nádasdy csapata is megjelent, s Athinai is felbukkant a környéken. A moldvai vajda érkezéssel az ostromlók már többtízezer harcost számláltak, s közöttük voltak a jánospárti Brassó és a habsburgiánus Nagyszében zsoldosai is.¹⁷⁵

Segítség pedig schonnan sem érkezett. Laski Budán kemény fogadtatásban részesült: pár nap alatt börtönben találta magát.¹⁷⁶ A kalandos életű lengyel elfogatása önmagában nem lenne meglepő: Poznań óta kétkulacsos ügyködését újabban azzal tetézte, hogy a Fugger-tárgyalások alatt nyílt elpártolását készítette elő; ezenkívül túl sokat tudott a Grittivel folyó játszmaról; s végül — 95 000 Ft-tal volt János király hitelezője.¹⁷⁷ Az adott pillanatban ez a letartóztatás viszont egyet jelentett a gubernátor kérésének megtagadásával. Szapolyai maradást parancsolt a budai törököknek, mondván, maga segíti meg Grittit, s aztán ezer huszárral Váradig lovagolt, s ott megállt. Neki épp elég oka volt rá, mint láttuk, hogy szabadulni kívánjon az olasztól — csak pár hete, hogy ismételen levélben kérte visszahívását a szultántól,¹⁷⁸ — ezekhez most még az is csatlakozott, hogy saját hadra kelt alattvalóit fordította volna maga ellen, ha az ostromlott segítségére siet. Dehát az olaszban neki még mindig a porta megbizottját kellett tisztelnie; így hát inkább vesztig maradt. Tudta, hogy ezzel megpecsételi a kormányzó sorsát, de remélhette, hogy a felelősség nem rá fog hárulni.

Erdélyben pedig győzött a türelő. A lassanként mindenkitől elárult Gritti az ostromlók kezébe került, s Dóczy Jánossal együtt életével lakolt utolsó nagy tévedéseieért. Török katonáit a moldvaiak felkoncolták, a magyar foglyok viszont rövidesen visszanyerték szabadságukat.¹⁷⁹

*

A meggyesi drámával a Gritti-epizód nem ért teljesen véget: a porta egy ideig még félelemben tartotta Jánost és udvarát a haláleset kivizsgálásával, de a hullámok lassan elcsitulak, s Ibrahim nagyvezér pusztulása után az ügy

¹⁷⁴ *Kretschmayr*, 127. sk. 1.

¹⁷⁵ Uo.; ill. Nádasdyra Contarini Bécsből írt tudósítását, *Magyar Történelmi Tár* III., 97. l.

¹⁷⁶ *Kretschmayr*, 128. l.

¹⁷⁷ *Fraknói*: Werbőczy 286. l.; Laski kölcsöneire *Pölnitz*, 299. l.

¹⁷⁸ *Kretschmayr*, 128. l.

¹⁷⁹ *Szerémi*, XCVI.

végleg lekerült a napirendről.¹⁸⁰ A király és szerencsésebb alattvalói még a többszáz ezer Ft-os adósságokat sem adták meg senkinek, sőt a meggyesi zsákmanó is a kezükben maradt.¹⁸¹ E pénzügyi teher levétele alighanem elősegítette, hogy Fráter György olyan gyorsan talpra tudta állítani a kincstár egyensúlyát. Ferdinánd elképesztő naivitású törekvése pedig, hogy a gyilkosság ürügyén a szultán adja neki az egész országot,¹⁸² mindössze a *modus vivendi* létrejöttének pár éves elhalasztását eredményezte.

Két dolognak viszont egyértelműen zárómozzanata volt a kormányzó halála. Végét jelentette az 1529 óta követett feltétlen törökbarát politikának János táborában, mégpedig oly módon, hogy az 1532 óta vágyott távolodást és másirányú kapcsolatkeresést egyenesen életbevágó szükségé tette. Másfelől pedig végét jelentette mindez az utolsó Magyarországi kísérletnek is — bármennyire kalandor vállalkozás volt is az —, amely Magyarország egységének helyreállítását tűzte ki céljául. Ez lehet az egyik legnagyobb tanulsága Gritti tragédiájának. A magyar állam válsága emelte őt a magasba; talajt pedig akkor vesztett, mikor e válság lényegét nem ismerte fel: Kőszegből megértette, hogy Magyarország két hatalom közé szorult, de azt már nem tudta észrevenni, hogy a két hatalom már végleg megvetette a lábát az ország egy-egy sarkában. Az egész országot akarta megszerezni: a túl nagy cél kétes eszközöket igényelt, ezek pedig a porta hathatós segítségétől akkor fosztották meg, amikor a felingerelt magyar nemesiség — amely nem is sejtette, hogy a gyűlölt kalandor talán éppen most nekik is hasznos tervekkel kísérletezik — összefogott ellene. Az egyébként jól alapozott falakat túlterhelték: az épület összeomlott, maga alá temetve alkotóját.

Г. БАРТА

ГУБЕРНАТОР ВЕНГРИИ ЛОДОВИКО ГРИТТИ (1531—1534)

(Резюме)

Ludovico Gritti, банкир и торговец ювелирными изделиями из Стамбула, незаконный сын венецианского дожи Andrea Gritti, доверенное лицо великого везира Ibrahim-a, в 1528 году оказал помощь Иерониму Ласки в деле заключения союза между венгерским королем Яношем Сапойай и султаном Солиманом. После этого он неоднократно бывал в Венгрии, во время турецкого нападения в 1529 году, в конце 1530, в начале 1531 годов, в месяцы турецкого нападения в 1532 году, и, наконец, летом 1534 года, когда он погиб в столкновении с дворянами Трансильвании.

За это время он сделал фантастическую карьеру, что в венгерской историографии традиционно объяснялось слабостью венгерского короля Яноша. Он стал епископом и казначеем в г. Эгер (1529), затем губернатором страны (1530) и военным управителем (1532).

Первое его назначение объяснялось, по нашему мнению, причинами финансового характера. Разрешения унаследованных им финансовых затруднений Сапойай ожидал от ловкого торговца, а в то же время в качестве конкурента желал использовать его против монополистических тенденций фирмы Фуггер (дело соляных копеек и медных рудников), те же самые побуждения — когда король в надежде получения кредита от банкира обещал ему участие во власти — составляли одну сотрону назначения его губернатором. Другой мотив — политического характера. В 1530 году положение короля Яноша было непрочным. Неудачи, следовавшие одна за другой, подрывали его авторитет даже в глазах сторонников. В это время более всего он зависел от турок, хотя после летнего разбойнического

¹⁸⁰ *Kretschmayr*, 140. skk. 1.; *Bárdossy*, 162. skk. 1.

¹⁸¹ *Kretschmayr*, id. h.

¹⁸² *Bárdossy*, 162 skk. 1.

нашествия бега Мехмеда в с. Сендре, верить туркам не приходилось. Он должен был осознать и то, что несмотря на поддержку со стороны турок, события ведут страну к окончательному раздроблению. Всю ответственность за неудачи он желал, таким образом, возложить на Гритти, от него ожидая и более успешного использования союза с турками. Действительной власти он, однако, не думал дать в руки банкира, надеясь на его почти постоянное пребывание за пределами страны.

Губернатор отчасти и осуществил надежды Сапойай. Его имя сдерживало Фуггеров, сам он кредитами и инвестициями помогал казне, приступив к трудной работе по наведению порядка, помог и в том, чтобы зависимость от Порты сделать более выносимой. Он, однако, желал играть более важную роль, чем та, которая ему отводилась: пустив в ход деньги и опираясь на свои связи в Константинополе, он предпринял попытку приобретения действительной власти. Таким образом, началась тихая, но зато ожесточенная борьба между королем и губернатором, в ходе которой в экономических вопросах обычно выигрывал первый, а в вопросе о политической власти (несмотря на то что Яношу удалось удалить его сторонников Андреа Пиццакомини, Яноша Доци или привлечь на свою сторону Тамаш Надашди, Дьердь Фратер Мартинуци победителем оказался Гритти, манипулировавший поддержкой турок. Тому, что Гритти не одержал полной победы, воспрепятствовали лишь его вынужденные поездки в Стамбул.

Игру в конечном счете решили изменения, происшедшие в обстановке, и безграничность амбиций губернатора. В ходе мирных переговоров в Константинополе между послами Габсбургов и Портой в 1533—34 годах, Гритти — при поддержке Ибрахима попытался осуществить основанный в большей части на мастификации и сам по себе нереальный план, в результате осуществления которого ему удалось бы прибрать к рукам всю Венгрию.

Его мастификации были разоблачены, и банкир отправился в свою последнюю поездку в Венгрию как человек, потерявший все шансы. Однако, несмотря на это он все же сделал попытку приобрести власть, приказав убить Имре Цибака которого считал главным своим врагом. В ответ на автюру дворяне Трансильвании подняли мятеж. Король Янош уже со времени событий в г. Кёсег (Kőszeg) хотел бы ослабить слишком тесные связи, объединявшие его с Портой, и теперь, принимая немалый риск, он не сделал ничего в интересах спасения Гритти, который был посланником султана, но оказался слишком опасным соперником для него. Исход событий оправдал его: Порта не приняла мер по этому случаю, и он при более свободных условиях мог править дальше своей пол-страной.

G. BARTA:

LUDOVICUS GRITTI COMME GOUVERNEUR DE HONGRIE (1531—1534)

(Résumé)

Lodovico Gritti, marchand de bijoux et banquier à Stamboul, batard du doge Andrea Gritti, confident du grand vizir Ibrahim, accorda en 1528 de l'aide à Jérôme Laski à conclure l'alliance entre le roi de Hongrie János Szapolyai et le sultan Soliman, dans la suite revint plusieurs fois en Hongrie: lors de la campagne turque de 1529, au tournant des années 1530 et 1531, pendant les mois de l'attaque turque en 1532, et enfin à l'été 1534 où il perdit la vie dans son conflit avec la noblesse de Transylvanie. Pendant tout ce temps-là il eut une carrière fantastique, que l'historiographie hongroise avait la tradition d'expliquer par la faiblesse du roi János. Il était évêque d'Eger et trésorier (1529), gouverneur du pays (1531) et enfin son capitaine suprême (1532).

De notre avis, il eut ses premiers postes en premier lieu pour des raisons d'ordre financier. Szapolyai espérait que l'habile homme d'affaires arriverait à remédier aux maux hérités du trésor et cherchait en même temps à l'utiliser pour contrebalancer les prétentions monopolistiques des Fugger (affaire des mines de sel et de cuivre). Les mêmes considérations expliquent d'une part sa nomination comme gouverneur, si l'on y ajoute qu'en contre-partie des crédits espérés le roi offrit comme garantie la participation au pouvoir. De l'autre part, les explications sont d'ordre politique. En 1530 János se trouvait au point le plus bas de son pouvoir, les échecs répétés ont entamé son autorité même auprès de ses partisans. C'est à ce moment-là que son dépendance des Turcs était le plus stricte, pourtant, après la razzia d'été de Mehmed bey de Szendrő, il n'avait aucune raison de se fier à ceux-ci. Il devait en outre se rendre compte que, malgré le soutien des Turcs, les événements entraînaient le pays vers la sécession définitive. Il chercha

donc à charger Gritti de la responsabilité de tous ces maux, espérant en même temps qu'il pourrait utiliser plus avantageusement l'alliance turque. Il ne voulait certes pas accorder un pouvoir véritable au banquier qui, espérait-il, serait de toute façon absent pour la plupart du temps.

Partiellement, le gouverneur répondit à l'attente de Szapolyai. Son nom suffit à freiner l'action des Fugger, lui-même assista au trésor par des prêts et investissements, engagea le sale travail des opérations de nettoyage et aida à rendre plus supportable la dépendance envers la Haute Porte. Cependant, ses ambitions visaient plus haut que le rôle lui cédé: s'appuyant sur ses richesses et sur son influence à Constantinople, il tenta d'accaparer le pouvoir réel. Une lutte silencieuse mais désespérée s'engagea entre le roi et le gouverneur, dans laquelle le premier l'emporta en général dans les affaires économiques, mais du point de vue du pouvoir politique Gritti, manoeuvrant avec l'appui des Turcs, garde la supériorité, bien que János pût limoger ses partisans (Andrea Pizzacomino, János Dóczy) ou les attirer dans son camp (Tamás Nádasdy, György Fráter-Martinuzzi). La victoire totale n'échappa à Gritti qu'à cause de ses voyages forcés à Stamboul.

La partie était enfin décidée par la situation changée et par l'ambition effrénée du gouverneur. En 1533—34, aux négociations de paix qui se déroulaient à Constantinople entre les ambassadeurs des Habsbourgs et la Porte, Gritti, appuyé par Ibrahim, tenta de réaliser un projet, irréel en soi et basé surtout sur une mistification, grâce auquel il aurait pu s'emparer de toute la Hongrie. Les manipulations furent dévoilées et le banquier fut envoyé à son dernier voyage en Hongrie, mais déjà, au fond, comme homme limogé. Il n'en essaya pas moins de prendre le pouvoir et à cette fin fit tuer Imre Czibak, considéré comme son principal adversaire. La noblesse transylvanienne répondit par une révolte à cet acte d'aventurier. Depuis Kőszeg, le roi János aurait bien voulu relâcher les liens, par trop étroits, qui l'attachaient à la Porte et maintenant, acceptant le risque, qui n'était pas petit, il laissa périr Gritti venu auprès de lui par mandat du sultan mais devenu un concurrent dangereux. Le résultat lui donna raison. La Porte était contrainte de fermer les yeux et il pouvait continuer à gouverner son demi-pays avec plus de liberté.